

# Tartalom

## IGEHIRDETÉS

<i>Kovács László: Erő, szeretet és józanság Lelke</i> .....	1
<i>Budaker Oszkár: Evangélikusnak lenni: keresztyénnek lenni</i> .....	3

## TANULMÁNY

<i>Véghelyi Antal: Mi közünk Lutherhoz?</i> .....	6
<i>Id. Magassy Sándor: A halottak megelevenedése</i> .....	12
<i>Sulyok Elemér: „Szólt... és lett” (A hatnapos teremtéstörténet teológiája)</i> ....	17

## EMLÉKEZÜNK

<i>Vladár Gábor: Johann Albrecht Bengel jelentősége ma (1687-1752)</i> .....	25
<i>Terray László: Emlékmorzsák Ordass Lajossal kapcsolatban</i> .....	29
<i>Hans Heinrich Schmid: Levél Dóka Máriaának - Emlékek Dóka Zoltánról</i> ....	31

## ELBESZÉLÉS

<i>Axel Hambræus: Kék kristálytál</i> .....	33
---	----

## KÖNYVISMERTETÉS

<i>Isó Dorottya: „Visszaemlékezem a régi napokra” (Gondolatok az Isten embere c. könyv kapcsán)</i> .....	37
---	----

## VERSEK

<i>Scholz László: Négysorosok az Üvegszilánkok című sorozatból</i>	
--	--

<b>TARTALMI ÖSSZESÍTŐ</b> .....	40
---------------------------------	----

## KERESZTYÉN IGAZSÁG

Az Ordass Lajos Baráti Kör negyedévi folyóirata  
Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 55. szám – 2002. ŐSZ

Felelős szerkesztő: Ittész Gábor (tel.: 96-336-693)  
Felelős kiadó: id. Zászkaliczky Pál (tel.: 1-403-28-07)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Isó Dorottya, Ittész János, id. Magassy Sándor  
Szerkesztőség: 9025 Győr, Rát M. tér 2.

E-mail: olbkkerig@mail.datanet.hu

Kiadóhivatal: 1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 1163 Budapest, Bodnár u. 29.

Csekkszám: Ordass Lajos Baráti Kör

Budapest – OTP XI. ker. 11711034-20081452

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

Kovács László

## Erő, szeretet és józanság Lelke

### Igehirdetés Ordass Lajos püspök sírjánál\*

*„Mert nem a félelemnek lelkét adta nekünk az Isten, hanem az erő, a szeretet és a józanság lelkét. Ne szégyelld hát a mi Urunkról szóló bizonyágtételt, se engem, az ő foglyát, hanem szenvedj velem együtt az evangéliumért, Isten ereje által. Mert ő szabadított meg minket, és ő hívott el szent hívással, nem a mi cselekedeteink alapján, hanem saját végzése és kegyelme szerint, amelyet még az idők kezdete előtt Krisztus Jézusban adott nekünk. Ez most nyilvánvalóvá lett a mi Üdvözítőnk, Krisztus Jézus megjelenése által, aki megtörte a halál erejét, és az evangélium által világosságra hozta az elmúlhatatlan életet. Ennek az evangéliumnak a szolgálatára rendeltettem én hírnökkül, apostolul és tanítóul. Ezért is szenvedem ezeket, de nem szégyellem, mert tudom, kiben hiszek, és meg vagyok győződve, hogy neki van hatalma arra, hogy a rám bízott kincset megőrizze arra a napra.”*

(2Tím 1,7-12)

Krisztusban szeretett Testvéreim!

Azért vagyunk most együtt énekes, imádságos, igére figyelő lélekkel, hogy emlékezzünk és hálát adjunk Istennek. D. Ordass Lajos püspök úrra, Krisztus foglyára emlékezzünk.

Talán kissé meglepő, hogy nem kortársa, hanem egy őt személyesen nem ismerő fiatal ember hirdeti most az igét. Csak írásos hitvallása alapján ismerhetem őt. Előttünk járt az úton: a földön küzdő Egyház útján. Mégis örömmel vállaltam s végzem most a szolgálatot. Örömmel, mert nem életrajzi adatok ismeretéről kell tanúskodnom.

Olyan emberre emlékezzünk, akinek szíve ugyanannak a Feltámadottnak a foglya volt, akinek foglya az én szívem, a mi szívünk is. Minden fontos, értékes és tanulságos életrajzi adatnak, Ordass püspök úr életének és szolgálatának forrását, erejét, értelmét abban a Krisztusban találjuk meg, aki tegnap, ma és mindörökké ugyanaz.

Testvérré emlékezzünk tehát - Krisztusban testvérré, akinek bátor hitvallása, a börtön rabsága ellenére is Krisztusban elrejtett szabadsága számunkra is ajándék, vigasztalás és bátorítás.

Ajándék, mert tanúságtétel arról, hogy milyen lelket ad nekünk Isten. Vigasztalás, mert ugyanaz a Lélek töltötte be az apostolokat, a reformátorokat, ismert és ismeretlen nevű előttünk járt testvéreket, mint aki betöltötte Ordass püspök urat, és

\* Budapest- Farkasréten, 2002. augusztus 25-én.

betölthet minket is. Bátorítás, hogy van Urunk, aki megtart az elé hitben. Közös hitünk testvérré teremtő valósága a Szentlélek csodája.

Biztos vagyok benne, hogy Ordass püspök úr nem venné jó néven, ha az igehirdetés főként vele foglalkozna. Ő sem magával foglalatoskodott, hanem Urának és Megváltójának dolgaival, aki elrabolta az ő szívét is. Hadd legyen azonban életének, hitből fakadó kereszthordozásának példája világító fátylaként felkiáltójel előttünk, bennünk is! Az erő, a szeretet és a józanság lelkét nem emberektől tanulta, leste el. A szenvedések közepette bizonyosan remegő szívvel, mégis a Földről kapott józanság erejével meghozott döntései mélységes belső bizonyosságról tanúskodnak. Ő valóban tudta, kiben hisz, és nemcsak sejtette és remélte, hanem meg is volt győződve az erő, a szeretet és a józanság Lelke által, hogy az erőtlenség álarca mögé bújó, és oly gyakran szolgálait is erőtlenségbe öltöztető Úrnak van hatalma megőrizni a kincset övéiben.

S mit jelent Ordass püspök úr életének tanúságtétele itt és most a mi számunkra? Főként azt, hogy mi ugyanúgy az erő, a szeretet és a józanság krisztusi lelkületét kaphatjuk, ha kérjük, és kitartóan tanuljuk a Krisztust. Szükségünk is van erre a Lélekre, hiszen olyan gyakran látjuk, fájó szívvel tapasztaljuk, hogy az Egyház népe egyre kevésbé hiszi, vallja szent eltökéltséggel, hogy ma is teremtő, életújító erő és hatalom az igéjében megszólaló Krisztus. Mérték és érték oly gyakran inkább mások véleménye, a sorból való kilógástól rettegés, a korszellem lelkülete, mintsem Krisztus, akiről az erő, a szeretet és a józanság Lelke tanúskodik.

Ordass püspök úr abban találta meg a szabadságát, hogy Krisztus foglya volt. Ennek minden következményével, az elmaradhatatlan kereszt hordozásával együtt. Így lett ő valósággal testvére mindazoknak, akiknek szívét Krisztus a magáévá tette. Így lett a mi testvérünk, így lett az én testvérem is. Nem pusztán emlék. Testvér.

Az Egyház népe jól teszi, ha Isten iránti hálával figyel Krisztus tanúinak az életére, így Ordass püspök úr életére is. De ennek csak akkor van igazán értelme, ha figyel a tanúk életének Krisztusára, aki a mi élő Urunk is! Ámen.

\*\*\*

### Scholz László

#### Hosszútűrés

„Jóbnak tűrését, imé, hallottátok”.  
Úgy van. Bár azt is vélem hallani,  
Föl-följajdultak lázongásai!  
Mégis tűrése az, amit csodálok.

(Vö. Jak 5,11)

#### Magvas szavak kellenek

Csírátlan búzaszemet kár elvetni.  
Lélek nélkül beszédünk magtalan,  
Nem kel ki élet belőle, csak semmi.  
Csírás szemekből lesz kalász, arany.

Budaker Oszkár

## Evangélikusnak lenni: keresztyénnek lenni\*

*„Szenteld meg őket a te igazságoddal: A te igéd igazság. Amiképpen te küldtél engem e világra, úgy küldtem én is őket e világra; és én ötérettük odaszentelem magamat, hogy ők is megszentelteké legyenek az igazságban. De nemcsak ötérettük könyörgök, hanem azokért is, akik az ő beszédükre hisznek majd énbenem; hogy mindnyájan egyek legyenek; amint te énbenem, Atyám, és én tebenned, hogy ők is egyek legyenek, hogy ők is egyek legyenek mibenmünk: hogy elhiggye a világ, hogy te küldtél engem.”*

(Jn 17,17-21 - Károli-fordítás)

Keresztyén gyülekezet! Testvéreim az Úr Jézus Krisztusban!

A reformáció megünneplésének csak úgy van értelme, ha ezen az ünnepen megint egyszer világosan tudatosítjuk magunkban, hogy mit jelent a reformáció gyermekének, közelebbről mit jelent evangélikusnak lenni. És áldást ez az ünnep nem akkor hoz számunkra, ha dagadoz a keblünk az úgynevezett evangélikus egyházi öntudattól, hanem akkor, ha Isten kegyelme ünneplésünkkel azt munkálja mibennünk, hogy a jövőben jobban és inkább legyünk evangélikusok, vagyis keresztyének, mert evangélikusnak lenni egyszerűen azt jelenti: keresztyénnek lenni. Ezt láttassa most meg velünk kegyelmesen a mi egyetlen Főpapunk és Közbenjárónk főpapi imájának elhangzott szakaszával.

1. Ennek alapján tehát mit jelent evangélikusnak lenni? Először is ezt: megszenteltnek lenni, amiért Jézus övéi számára így imádkozik: „Szenteld meg őket!” Ez másképpen azt jelenti: tedd őket egészen Magadévá. Megszenteltnek lenni tehát annyi, mint tudni azt, hogy Istennek joga van rám, és igényt is tart rám, és én boldogan úgy válaszolok erre az Ő igényére: igen, Tied akarok lenni, Veled akarok élni, Hozzád akarok megérkezni a síron túl, fontosabb vagy nekem, Istenem, mint az egész világ. Ez a megszentelés: Isten tulajdonának sorsát vállalni, és ebben soha meg nem hálálható kiváltságot látni, és a legmagasabb rendű boldogságot találni, az emberi élet célhoz jutását megérni. Ezt a célt a reformáció előtt is ismerték. Sohasem felejtették el, sőt a középkori egyházban jobban tudták, mint ma, hogy Isten egészen magának akarja az embert. De a reformáció nagy felismerése az volt, hogy amikor Isten érvényesíti tulajdonjogát az emberre, akkor őt a világban akarja látni. A reformáció megértette azt a különös összefüggést, hogy amikor Jézus övéi megszenteléséért könyörög, nyomban így folytatja: „Amiképpen Te küldtél engem e világra, úgy küldtem én is őket e világra.” A régi egyházban az Istennek szenteltetését, az életszentséget úgy értelmezték,

\* Elhangzott Sopronban, 1951. október 31-én, reformáció ünnepén. - Ezzel az igehirdetéssel egyúttal emlékezzünk is Budaker Oszkár soproni lelkészre, volt teológiai tanárra halálának 50. évfordulójára alkalmával. (+ 1952.szept. 8.)

hogy azt a világtól elvonulva lehet csak és kell is megvalósítani, a kolostorok megszentelt csendjében, amelyek komor falain megtörik a világ minden istentelen lármája és kérdése. És csak azok a komor falak tudnák megmondani, hányan égtek el közöttük tiszteletreméltó vergődésben, lelki küzdelemben, önsanyargatásban, akik csak Istenéi akartak lenni, és el akarták fojtani a világ minden igényét, amikor az mégiscsak áttörte a kolostor falait, mert megszólalt a szívükben. A reformáció szakított az ilyen megszenteltetés gyakorlatával. Leleplezte benne is az önzést! Vajon a mi lelkiünkön még sohasem suhant át a vágy, hogy bár csak elvonulhatnánk csendes magányba, a puszta, vagy valamely szigetre, vagy akár egy zárda csendjébe, megpihenni a világ zajától, kitérni a tömérdek kísértés elől, és csak Istennek élni, csak az Ő békességét élvezni, amit olyan nehéz, amikor benne kell élni a világban? Nos, éppen mert nehéz, ezért küld az Úr a világba, hogy ott szenteltesse meg. A családi élet gondjai között, az életért folyó küzdelem minden nehézsége között, a világ gyűlöletétől megfélemlítve, és a lelkiünk után nyúló polipkarjai ellen kétségbeesetten védekezve, így bizonyuljunk Isten tulajdonának. Hogy ezt akarja Isten, ezt ismerte fel újra a reformáció, és Isten tulajdonainak bizonyosságtévő szolgálatát vállalni a világban: ez evangélikusnak lenni, mert ez keresztyénnek lenni.

2. Akkor tehát ma a reformáció napján ez a buzdítás hangzik felénk: szedd össze minden erődöt, hogy teljesítsd, amire mint evangélikus, mint keresztyén hivatva vagy? Nem! Amire a mai ünnep felhív így szól: nézz Jézus Krisztusra, és légy nagyon hálás azért, hogy megtette, amit főpapi imájában mondott: „Én őérettük oda szentelem magamat, hogy ők is megszentelteké legyenek.” Azzal, hogy mindhalálig Istenéi maradt ő, hogy halálával pecsételte meg, mennyire csak Istenéi, azzal szentelt meg minket, vagyis tett Isten tulajdonává. A múltra nézve bocsánatot szerzett minden bűnre, amely Isten és miközöttünk akadályként éktelenkedett, a jövőre nézve pedig örök hála, megmegújuló erő forrásává tette ezt a bűnbocsánatot. Egyedül így és egyedül Ő szentelhetett meg, helyezhetett minket oda Isten ölébe. Ez az „egyedül” ment feledésbe a reformációt megelőző időben. Krisztus áldozatában is bíztak az emberek, de a maguk teljesítményében is. A sorrend ez volt: teljesítjük, amit Isten tőlünk kíván, és majd így leszünk tulajdonává, szentelhetünk meg, mi szenteljük meg magunkat. A reformáció megfordította a sorrendet, és ezt vallotta: Krisztus áldozatában, odaszentelésében maga Isten ölel magához bűnbocsátó kegyelemben, és abból a kegyelemből élve bizonyulhatunk csak tulajdonának. Nagyon-nagyon gyarló módon, folyton szegyenkezve, mindig újból csak a bűnbocsánatba menekülve, a keresztyén bizva és megnyugodva. Ezt a kegyelemnek való kiszolgáltatottságot vallani, és benne Krisztus érdeme mellett minden saját érdemet tagadni, ez evangélikusnak lenni, mert ez keresztyénnek lenni.

3. Ami pedig ebben az alázatosságban, a Krisztus odaszentelődésébe vetett boldog hitünkben egyedül tarthat meg, és benne újra meg újra megerősít, az az ige. A reformáció nagy felismerése, újra való felfedezése annak, amit Jézus mond, hogy ti, csak Isten szentelhet meg, tehát magáév - ezért imádkozik Jézus: szenteld meg őket -, és hogy Isten csak az ige által teszi ezt meg, és ezért imádkozik így Jézus: „Szenteld meg őket a Te igazságoddal, a Te igéd igazság” Ezért tette a reformáció az igét az istentisztelet középpontjába, és adja azt minden hívének kezébe, és kérlelve sürgeti annak olvasását, mert vallja, hogy csak az ige vezet oda Krisztushoz, Krisztus által Istenhez. Benne maga Isten szentel meg és von Magához. Mert ez az ige igazság, Isten kinyilatkoztatása, Isten szava, Isten ereje. A reformációban az egyház egészen az igének szol-

gáltatta ki magát abban a bizodalomban, hogy általa mindent elvégez az Isten. És azóta ebből az igéből akar élni az egyház, és él is. És minél teljesebben csak az igéből él, annál erősebb. És minél hűségesebben táplálkoznak vele tagjai, annál győzhetetlenebbek, és csodálatos békeséggel megáldottabbak ők is. Azért ma a reformáció ünnepén új bizakodással valljuk: a világ minden ördöge sem veszítheti el az egyházat, amely az igéből él, mert aki rátámad, magába Istenbe ütközik bele, az Ő igazságába. Ezt tudni, ebben reménykedni, ebből újra és újra erőt meríteni az egyház és a magunk gondjainban: ez evangélikusnak lenni, mert ez keresztyének lenni.

4. És végül: evangélikusnak lenni annyit jelent, mint egységre törekedni mindazokkal, akik hisznek az Úr Jézus Krisztusban, hogy beteljesedjék imája, hogy mindnyájan egyek legyenek benne és az Atyában, amiképpen az Atya őbenne és ő az Atyában van. Ezzel megmondja azt is, hogy miben is áll övének egysége egymás között. Nem más, mint igaz szeretet és önzetlenül egyet akarás, ahogyan az Atyát a Fiúval a legteljesebb szeretet és egy akarat fűzte össze egymással. Aki a Krisztusban való hitében Isten tulajdona lett, a szeretet és akarat egységében tudja magát mindazokkal, akik ugyanúgy Istenéi. Ez nem törvény és követelmény, hanem egészen egyszerűen természetes valóság. Az egy Atyának gyermekei testvérek, és úgy is szeretik egymást, hacsak nem elfajult testvérek. Ezért szólunk hittestvérekről is, és mindig is próbája lesz egy-egy közösség, gyülekezet, az egész egyházunk hitének. Milyen mértékben valósult meg benne a testvéri egység, és mindig is megítéli egy-egy közösség, gyülekezet, egész egyházunk hitét, belső erejét, ha egység helyet széthúzás, szeretet helyett önzés és rossz akarat választja el benne a testvért a testvértől. Erre is gondoljunk ma, reformáció ünnepén: evangélikusnak lenni annyi, mint az egységet keresni és ápolni. - De amikor így az egységet hangsúlyozzuk ma, nem kell-e Jézus szavából ítéletet kiéreznünk éppen a reformáció felett, amely megbontotta az egyház egységét? Sokszor találkozunk ezzel a váddal. De nyugodt lélekkel állíthatjuk: az ígét, amely igazság, a külső egység kedvéért sem volt szabad feláldozni. De ezzel nem áldoztuk fel a belső egységet, amely Jézus imája szerint azok között jön létre, akik bíznak benne. Ez a szent egység azok között akiknek Ő drága, mindennél drágább, fennáll minden időben, és ezt meg nem bontják egyházak határkövei, formák különbözősége. És minél égőbb és mélységesebb lesz a hit az Úr Jézus Krisztusban egyházhatáron innen és túl, annál inkább valósul majd meg a külső egység is. Először úgy, hogy megszűnik a féltékenység és a harc, azután egyre inkább úgy, hogy kéz a kézben állunk egyvonalban. És egyszer talán úgy is, ha Isten kegyelmesen megcselekszi, hogy egészen ledőlnek a válaszfalak és egy hit-ben zengi az egész keresztyénség az Ő dicsőségét. Az egységet keresnünk és ápolnunk, érte imádkoznunk, az Úr főpapi imája szerint is szent kötelességünk. Egyre teljesebb megvalósulásához szent érdek, Krisztus ügyének a világ felé is erőteljes, és hódító képviselése fűződik. Az a Krisztus, aki saját híveit sem tudja szeretetre indítani, nem gyakorolhat vonzó erőt a világ felé. A tapasztalat mutatja milyen súlyos akadálya a misszióknak az egyházak szeretetlen, sokszor gyűlölködő vetélkedése. Viszont elhiszi a világ, amint Jézus mondja, hogy Ő az Istentől küldött Megváltó, ha látja, hogy a legnehezebbre is megtanítja övéit: egymást egységben szeretni. Ezért a világ, a lelkek megmentése érdekében is az egységet keresni: ezt jelenti evangélikusnak lenni.

Mindezz együttvéve a reformáció üzenete. Evangélikusok, vegyük szívünkre ezt az üzenetet! Evangélikusok, így éljük, így igazoljuk a reformációt! A mi Főpapunk akarja. Ő munkálja majd. Ő imádkozik ezért. Ámen.

## Mi közünk Lutherhoz?\*

Előadásom „ördögadta” címe az „Ördög” jóhiszeműségét tükrözi, mert ő, — mármint Ördög Endre —, feltételezi, hogy valami közünk csak van Lutherhoz. Én nála is gonoszabb vagyok, és a kérdést így teszem föl: „Van még közünk Lutherhoz?” — természetesen azon kívül, hogy — kifejezett szándékával ellentétben — lutheránusnak mondjuk magunkat.

Mielőtt még a tárgyra térnék, szeretném leszögezni, hogy előadásommal nem az *Egyházunk mai fogsága* című levélre kívánok reflektálni. Ezt a levelet én nem olvastam, hozám el sem jutott. A november 28-i kelenföldi konferencián sem voltam ott, hiszen oda — és most dr. Győri Józsefnek az *Evangelikus Élet* legutóbbi számában megjelent nyilatkozatát idézem — a szervezők azt a 27 „testvért” hívták meg, akikről úgy tudták, hogy a „fogságlevélben” említett kérdésekről hozzájuk hasonlóan gondolkodnak. Így a konferencián elhangzottakról is csak azt tudom, ami az *Evangelikus Élet* május 26-i számának 6. oldalán, *Teológiai fórum* címszó alatt olvasható. Ha részben hasonló kérdéseket fogok érinteni, az nem a véletlen műve, hanem témából adódik. Se *hozzászólni*, se *beleszólni* nem kívánok az ottani vitához, ill. vitába, bár nem titkolhatom, hogy Harmati püspök úr több kijelentésével — mindenek előtt a *theologia crucis*ra vonatkozóakkal — nem tudok egyetérteni. A *theologia crucis* ugyanis nem része, nem ága és nem is fejezete Luther teológiájának, következésképpen kiemelni sem lehet, se egyoldalúan, se körültekintően. Ha Harmati püspök úr ismeri a *Heidelbergi disputáció* 19. és 20. tételét, melyekben Luther a *theologia gloriae* művelőivel szemben ünnepélyesen a *kereszt teológusának* vallja magát, aki *theologia crucis*ként fogja fel és műveli a teológiát, akkor nem értem, hogyan vádolhat bárkit is azal, hogy a *theologia crucis*t egyoldalúan ragadja ki Luther teológiájából. A *theologia crucis*t azért lehetetlen kiragadni, mert az Luther teológiai látásmódját és teológiai munkamódszerét jelöli. Úgy is mondhatom, hogy a *theologia crucis* olyan, mint egy szemüveg, amit Luther ifjú szerzetes korától haláláig visel, és ezen keresztül nézi Istent, önmagát, az egyházat, a világot és mindent. Ennek felismerése pedig nem jelenti a *solus Luther*, vagy stílszerűbben *solus Lutherus* elv meghonosítását, hanem egy meglehetősen körültekintő és alapos teológiai vizsgálódás eredménye, amit a neves egyháztörténész Luther-kutató, *Walter von Loewenich* ma már magyarul is hozzáférhető alapvető művében végzett el. E mű ismeretében a *theologia crucis* kérdéséhez nem lehet olyan értelemben hozzászólni, mint azt Harmati püspök úr tette. E mű ismeretének hiányában pedig beleszólni sem kelene a *theologia crucis*ről folyó disputába.

Ennyi bevezető után térjünk a tulajdonképpeni tárgyra!

Mi közünk van Lutherhoz, ill. mi közünk lehet vagy lehetne hozzá?

Luther — a szisztematikusként teológusok egy részének nagy bánatára — nem alkotott és nem hagyott hátra teológiai rendszert. Nem írt nézeteiről olyan összefoglaló művet, mint pl. Kálvin az *Institutiones*ban. Nem azért nem tette, mert nem volt hozzá tehetsége vagy ideje, hanem mert ilyen mű megírása idegen volt teológiai látásától és gondolkodásmódjától, sőt úgy is merem mondani, hogy a lelkiületétől volt idegen. Luther minde-

\* Előadás a révfülöpi lelkészkonferencián, 2002. május 28-án.

nekelőtt a Szentírás doktora volt, és a Szentírás vizsgálata során azt ismerte fel, hogy az Írást csak akkor értheti meg helyesen, ha — és most szándékosan nagyon tudománytalanul és póriasan fogalmazok — az ő agya is ugyanarra a „rugóra jár”, mint azoké, akik a szent szövegeket egykor leírták. Felismerte, hogy a korabeli írásmagyarázók agya egészen más „rugóra jár”, nevezetesen a skolasztikus filozófikus „rugójára”. Aztán arra is rájött, hogy bizony a korábban élt és általa is nagyra becseült egyházatyák agya is gyakran a szentírókétől idegen rugóra működött, és ezért a sokszor nagyon szellemes írásmagyarázatuk a lényegét mégis eltéveszti. Hogy csak egy példát említek: egészen mást értenek Isten igazságán, mint például Pál apostol. Ez a felismerés vezeti Luthert az úgynevezett „toronyszoba élményhez”: Isten igazsága abban nyilvánul meg, hogy Krisztus műve által igazzá teszi a bűnöst, és nem abban, hogy érdeme szerint megbünteti. A döntő kérdésekhez tehát Luthernak mindenképpen sikerült agyának rugóját az Írás belső rugójával összhangban járítani. És ahogy egy szerkesztetnek a rugó a lelke, úgy az Írásnak is a Lélek — természetesen nagy betűvel érve — a rugója. Azokat, akik ennél a „rugó szerepnél” többet tulajdonítottak a Szentléleknek, Luther rajongóknak nevezte. Luther tehát a helyes írásmagyarázat feltételének és módszerének felismerésében nem tévedett, ami természetesen nem jelenti, hogy a módszer alkalmazásában tévedhetetlen lett volna. Szándéka ellenére, neki sem mindig sikerült agyának „rugóját” a szentírók agyának „rugójával”, azaz a Szentlélekkel összhangba hozni. Hasonlóképpen, a *theologia crucis*ban felismerte a teológiai gondolkodásnak az Írással összhangban lévő, korrekció módját, de ez nem jelenti, hogy ezt a módszert tévedhetetlen biztonsággal tudta minden teológiai tartalmú kijelentésében alkalmazni. De ettől még a módszer jó! És ha azt akarjuk, hogy valóban közünk legyen Lutherhoz, akkor az ő írásmagyarázati módszerének és gondolkodásmódjának elsajátítására kell törekednünk! A mai írásmagyarázóknak már számos olyan eszközük is van, amivel felkutathatják, hogy a szentírók agya milyen „rugóra” járt, ami Luthernak még nem állt rendelkezésére. Élniük is kell ezekkel az eszközökkel. A szisztematikus teológusoknak is számtalan olyan kérdéshez kell hozzászólniuk, sőt beleszólniuk kell sok olyan dologba, ami Luther idején ismeretlen volt. Ilyenkor nem Luther különböző mondásait kell ismételtetniük, nem az a dolguk, hogy olyan Luther-idézetet keressenek, ami az adott mostani helyzetre valamiképpen mégis ráerőltethető, hanem Luther látásmódjával és gondolkodásmódjával kell a kérdést megközelíteniük. Ha agyukat Luther agyának „rugójára” járátva közelednek a 16. században ismeretlen kérdésekhez, meggyőződésemm, hogy válaszuk — bár teljesen mai és modern lesz — nem fog messze esni a Szentlélek válaszáétól. És így jutunk ismét a *theologia crucis* kérdéséhez. Ha a mai szisztematikus teológusok a *Heidelbergi disputáció* 19. és 20. tételének értelmében a *kereszt teológusai*ként szemlélnék a mai valóságot, az etika kérdéseit épp úgy, mint a társadalmi, sőt napi politikai kérdéseket, akkor nem Luther egykori feleleteit próbálnák a mai korra alkalmazni, de mégis — nagy valószínűséggel — jó feleleteket adnának. Hogy csak egy példát említek: Luthernak sejtelve sem volt arról, hogy egy napon lesz olyan politikai rendszer, amit többpárti demokráciának hívnak. A többpárti demokráciában eligazító útmutatást biztos nem lehet találni írásaiban. De agyunkat megpróbálhatnánk az ő agyának rugójára járítani a hatalom mindenkori gyakorlóinak és általában annak megítélésében, hogy kiket lehet fenntartás nélkül kereszttyénnek tekinteni. Ilyen gondolkodásra inspirálhatnak például a *Római levél magyarázatának* bevezetőjében olvasható mondatok: „Milyen sötét a mi korunk! — írja Luther —, lehet valaki hazug, tolvaj, csaló, házasságtörő és parázna, naponta részegen tobzódhat, élhet bujasságban, lehet léha és kicsapori-



gó, de ha javaiból az egyházat bőkezűen részesíti, jó keresztyének tartják...; ellenben lehet valaki talpig becsületes és józan, élhet hűségben és tisztaságban a házastársával, de ha az egyháztól csak egy fillért is visszatart, rögtön kiátkozzák, és pogány rablóként üldözik...” Újra mondom, Luther mindezt a maga koráról írja. Nem a kort kellene a mi időnkkel azonosítani, — még ha van is sok hasonlóság —, hanem Luther ítéletalkotásának rugóját lehetne a mi gondolkodásunk rugójává tenni. Akkor végre kialakíthatnánk saját, a katolikus és református többségétől megkülönböztethető arculatunkat a társadalmat érintő kérdésekben. (Nem tudom, hogy a Harmati püspök úr nyilatkozatában olvasható „*sola fides*” elv sajátóhiba-e vagy freudi elszólás. És az is lehet, hogy én értem rosszul Luther gondolkodásmódját, amikor világi ügyekben a hit által meghatározott lelkiismeret mellett a józan ész használatát is ajánlja, de én nem hiszem, hogy Luther egyetértene a „*sola Fidesz*” elvet nem valló, de egyébként hívő embereknek a templomból való elriasztásával. Egy betelefonálás rádióműsorban hallottam egy hatezer lelkes gyülekezetünkhöz tartozó asszony nyilatkozatát, aki azt mondta, hogy eddig járt templomba, ezután nem fog. Istenben hisz, de a papoknak többé nem hisz, mert a kampány idején mást sem tettek, mint hazudtak. Elgondolkodtató... És ezzel *nem állítom*, hogy az asszonymak igaza van! Mégis a helyzet az, amibe több józansággal nem kellett volna belemenni.)

Összegezve tehát: alapelvek, látásmód, gondolkodásmód, lelkiület és érzület az, amiben Lutherével azonos rugóra kellene mozdulnunk. Ez sokkal szebb, drágább, értékesebb örökség, mintha Luther kész válaszokat, dogmákat vagy éppen hiánytalanul felépített teológiai rendszert hagyott volna ránk.

Ez persze nem jelenti, hogy ne lennének Luthernek olyan tételeken is megfogalmazott felismerései, amelyekhez ma is ragaszkodnunk kellene, ahelyett, hogy engednénk, hogy Luther neve alatt *in, cum, sub* részben melanchthoni, azaz kriptokálvinista, részben nyíltan kálvinista nézetek váljanak uralkodóvá egyházi életünkben. (Egyébként Krisztus úrvacsorai jelenlétének *in, cum, sub* értelmezése is Melanchthontól ered, Luther gondolkodásától meglehetősen idegen, és a dogmatikusok tévesen szokták Luthernek tulajdonítani.)

Vegyük tehát sorra Luther néhány olyan konkrét felismerését, amelyekből nem volna szabad engednünk. Ebben a vizsgálódásban néhai Muntag Andor 1949 áprilisában készült — levéltárunkban fellelhető — dolgozatának gondolatmenetét fogom követni, amit az akkor még MELE névre hallgató lelkeszi munkaközösség Csomádon tartott ülésére készítet. Annak reményében teszem ezt, hogy Muntag Andor kompetenciáját a lutheri teológia alapkérdéseibe való beleszólásra talán még Harmati püspök úr is elismeri.

Muntag Andor törekvése is az volt, hogy „a lényeg lényeg maradjon”, ezért a bűnről való tanítás és a bűnbocsánat hirdetésének kérdésében ragadta meg Luther marandóan érvényes üzenetét. Sok mindent, amit Luther reformátori örökségeként is számon tartunk, előtte vagy vele egy időben felismerték mások is. A bűn és a bűnbocsánat elnyerésének kérdésében azonban Luther több olyan — csak őrá jellemző — felismerésre jutott, amelyeket büszkén tekinthetünk örökségünknek.

Muntag Andor először a *Schmalkaldeni* cikkekből idéz: „... az öröklött bűn a természetnek olyan mélységes, gonosz romlottósága, hogy egyetlen ember értelme sem foghatja fel, hanem abból kell megismerünnünk és hinnünk, ahogyan a Szentírás feltárja.”<sup>1</sup> Majd a Római levél előadásából: „*sola fide credendum est, nos esse peccatores.*”<sup>2</sup> „Egyedül csak hinni tudjuk, hogy

<sup>1</sup> Schm III/1.

<sup>2</sup> Fi I.93/21.

bűnösök vagyunk." Majd arra utal, amit Luther a *Nagykátéban* az úrvacsorához készülőknek javasol: vegyék elő a *Galáciai levelet*, olvassák el a test cselekedeteiről szóló részt, amihez azután Luther ezt a kommentárt fűzi: „*Ha tehát semmi ilyet nem érzel, mégis higgy legalább a Szentírásnak, mert az nem hazudik, és a testedet náladnál jobban ismeri. Ha Szent Pál ki mert ezt mondani a maga testéről, mi sem akarunk jobbak vagy szentebbek lenni. Az, hogy mindezt még nem is érezzük, csak veszedelmesebbé teszi bajunkat.*”<sup>3</sup> Majd ismét a Schmallkaldeni cikkek: „*A Törvény legfőbb hivatása vagy ereje, hogy az eredendő bűnt valamennyi gyűlöletével mindenkinél napfényre hozza, és az embernek megmutassa, milyen vétkelyre süllyedt, és milyen mérhetetlen a romlottsága.*”<sup>4</sup> „*Ez az a pöröly, amiről Jeremiás beszél: az én igém sziklazúzó pöröly.*”<sup>5</sup> Majd a Zsoltár magyarázatban az 51. zsoltár 7. verséről Luther ezt mondja: „*Nem azért vagyunk bűnösök, mert majd ebbe, majd abba a bűnbe esünk, hanem ilyen bűnök azért jönnek ránk, mert mi már előbb bűnösök vagyunk; azaz a gyökér és a fa nem ér semmit, azért nem is hoz jó gyümölcsöt. Gonosz gyökérből semmi más nem nőhet, csak gonosz fa és gonosz gyümölcsök. Az egész Ótestamentumban nincs hatalmasabb monadás és textus az eredendő bűnről, mint ez a vers. („Lásd, én bűnben születtem, anyám vétkében fogant engem.”) Az eredendő bűnnek ez a hitcikke a legfőbb hitcikk, amiről az emberi értelem semmit nem tud. De megtanuljuk, mint minden mást, Isten törvényéből és ígéretéből. Ez a legnehezebb tanítása ennek a zsoltárnak, sőt az egész Szentírásnak, amely nélkül lehetetlen helyesen megérteni a Szentírást.”<sup>6</sup> Ezért a prédikáció feladatáról Luther ezt mondja: „*Parancsom és közzétételésem csak a bűn ellen szól, hogy megtanítsalak arra, hogy bűnöd miatt örökre el kellett volna vesznöd, ha Krisztus nem fizetett volna meg és nem tett volna eleget érte; és arra, hogy a benne való hit által megszabadulsz a büntől.*”<sup>7</sup> Ezért „*egész életünkön át imádkozunk, és kell is imádkoznunk, hogy 'Bocsásd meg a mi vétkünket'; követezképpen egész életünkben gyakoroljuk a megtérést és elégedetlenkedünk önmagunkkal, hacsak boldog módra azt nem véljük, hogy csak úgy színből kell bűneink bocsánatáért könyörögnünk. Mert azok a bűnök, amelyekért kötelességünk könyörögni, bizony valóságos és nem csekély bűnök*”<sup>8</sup>, — olvassuk a 95 tétel magyarázatában. Majd ismét a Római levél eladás: „*a keresztyén ember semper peccator et semper penitens*”<sup>9</sup> Majd megint a *Nagykáté*: „*Először ugyanis a keresztségben születünk újjá, azonban amellett mégis rajta marad az emberen a test és vér régi irhája.*<sup>10</sup> ... *Ha a Szentlélek által szentekké lettünk is, ... azért teljesen mégsem vagyunk bűn nélkül valók a testünk miatt, amelyet magunkkal hordozunk.*”<sup>11</sup> Ez alól nincs kivétel. Luther nem engedi úgy értelmezni a Római levél 7. és 8. fejezetét, mintha a kettő között előidejűség lenne, mintha a 7. fejezet egy azelőtti állapotot írna le, míg a 8. a mostanit. A Római levél magyarázat bevezetőjében azt mondja, hogy Pál apostol célja ezzel a levéllel „*magnificare peccatum*”, a bűnt nagyra tenni: „*azt akarja velünk beismertetni, hogy bűneink nagyszámúak, hatalmasak, és mind a mai napig megvannak.*”<sup>12</sup> „*Mindhalálig bűnösök vagyunk, ezért mindhalálig Isten kegyelmére szorulunk, hogy üdvözülhessünk. Ha a bűn mindhalálig megmarad, akkor csak egy**

<sup>3</sup> NK 142-143.

<sup>4</sup> Schm III. a törvényről.

<sup>5</sup> Schm III. a bűnről.

<sup>6</sup> L Ps 136.

<sup>7</sup> Ehi év 46.

<sup>8</sup> L.m. 43.

<sup>9</sup> Ellw 72.

<sup>10</sup> NK 134.

<sup>11</sup> NK 88.

<sup>12</sup> L.m. 78

út van az üdvösségre: a bűnbocsánat”, — vonja le a végső következtetést Luther bűnről szóló tanításából Muntag Andor. Ezután a gyónásról szóló rész következik dolgozatában — ebből most nem idézek —, majd végül a kulcsok hatalmáról, a feloldozásról szóló lutheri tanítás. Hogy ezzel kapcsolatban mennyi zűrzavar van egyházunkban, annak illusztrálására hadd mondjam el egy korábbi élményemet. Keszthelyi szolgálati éveimben Sümegen is prédikáltam, ahol gyakran Mesterházy Ferenc nyugdíjas lelkész is hallgatta igehirdetésemet. Húsvét utáni vasárnap János 20,19-23 volt a textus, a feloldozás klasszikus alapigéje. Igyekeztem lutheri szellemben prédikálni. Az istentisztelet után Mesterházy Feri bácsi megdorgált, hogy rosszul prédikáltam, mert — így mondta — „mi lutheránusok a kulcsok hatalmát csak a szószéken, az igehirdetésben gyakoroljuk. Úgy prédikálunk, hogy a bűnbánó bűnösök feloldozva érezzék magukat, a megátalkodottak pedig megkötözve.” Tudtam, hogy ez nem lutheri felfogás, de nem tudtam, honnan ered. Egy hét múlva felkérést kaptam a *Theológiai szemléletől*, hogy írjak cikket, amelyben összehasonlítom Luther Kiskátéját Kálvin *Institutiones*ével. Megvalótlom, életemben először és utoljára akkor kezembé Kálvin *Institutiones*ét. Megrökönyödve olvastam benne szó szerint Mesterházy Feri bácsi szavait a kulcsok hatalmáról! Következő sümegi szolgálatom után megkérdeztem tőle, tudja-e, hogy amit mondott, az szó szerint az *Institutiones* tanítása. Azt mondta, fogalma sem volt róla. Neki a Teológián így tanították. Ez is annak a bizonyos „in, cum, sub” beszivárgó kálinizmusnak a példája, amiről már szoltam, és tartok tőle, hogy nem az egyetlen.

De térjünk vissza Luther tanításához a feloldozásról. Idézek: „A kulcsok hivatala fenntartja isteni hivatal, amely a lelkeket a bűnből és a halálból a kegyelembé és az életre segíti. A cselekedetek minden érdeme nélkül nyújtja nekik az igazságot, egyedül a bűnök bocsánata által.<sup>13</sup> Isten semmi más módon nem bocsátja meg a bűnöket, csakis a szájjal hirdetett ige által. ... senkinek nem bocsátja meg a vétkét másként, csakis úgy, hogy megalázza, és egyszersmind teljesen alárendeli a papnak.<sup>14</sup> Olyan bizonyos ez, hogy a gyóntatónak meg kell kérdeznie: 'Híszed-e, hogy az én bocsánatom Isten bocsánata?' — és így kell feloldoznia: '... a mi Urunk Jézus Krisztus rendeletére megbocsátom a te bűneidet'.<sup>15</sup> És Krisztus egészen biztosra ígéri a bocsánatot, mert amit a pap hirdet, az az ő bocsánata, mert nem két bocsánat van, ti. egy a földön és egy a mennyben, hanem csak egy.<sup>16</sup> ... Hirdessük teljes hatalommal, hogy bizonyosnak a kulcsok, hogy bizonyosan Isten igéjét mondják és hirdetik, amiben minden kételkedés nélkül hinnünk kell. Már az is elég fáradságba kerül, míg a nyomorult lélek hinni tud; mit tegyen hát, ha még azt is bizonytalanná teszik, amiben hinnie kellene, és ekként kételkedését és kétségbeesését növelik és megerősítik.<sup>17</sup> Ezért a papnak így kell beszélnie: 'Én bizonytalannal feloldalak téged, ezt hinned kell. Én tudom bizonynyal, hogy Isten előtt téged feloldottalak, akár hiszed, akár nem hiszed!' A pap szavát úgy kell hallgatnia a gyóntónak, mint Krisztus szavát. Ezért a pap sehol nem lehet bizonytalan, hacsak nem akarja nyíltan tagadni Krisztus ígéretének bizonyosságát. Ezért elsősorban a Krisztusban való hitet kell tanítanunk, mint olyat, amely ingyen szerez bűnbocsánatot...'<sup>18</sup> Eddig az idézet Muntag Andor dolgozatából, pontosabban a Luther írásából válogatott idézetekből.

<sup>13</sup> M VI. 108.

<sup>14</sup> Saa 21.

<sup>15</sup> M I. 43.

<sup>16</sup> Kiskaté: A gyónás.

<sup>17</sup> M VI. 131-132.

<sup>18</sup> Uo. 153.

Luther tehát a bűnbocsánatot semmilyen feltételhez nem hajlandó kötni. Talán meglepő, de számára még a hit sem feltétel. A hit a bűnbocsánat elfogadásához kell. Aki nem hiszi, az is érvényesen föl van oldozva, csak nem tud mit kezdeni vele. Isten megbocsátotta a bűneit, de ez nincs üdvösségére, mert nem tudja elfogadni. De a kérdőjelet nem a feloldozás ígééhez kell tenni. Luther tanítása nem tűri az olyan feloldozási formulát, hogy „mindazoknak, akik bánják bűneiket és bíznak Jézus Krisztus kegyelmében, hirdetem bűneik bocsánatát...” Ez Luther teljes félreértése! Feltétel nélküli kell hirdetni a bűnbocsánatot, és a hitet kell tanítani, hogy a gyónó el tudja fogadni a feloldozást, — ez Luther mondanivalója. A bűnvallók lelkiismeretét nem elbizonytalanítani kell, hogy akkor most vajon eléggé bánják-e bűneiket, és eléggé bíznak-e Jézus Krisztus kegyelmében. Senki sem tudja a bűnét eléggé báni, és senki sem tud hiánytalan bizalommal bízni. De elég a mustármagnyi hit is. Feltétellel való ijesztgetés helyett biztatással kell ennek a hitnek a szikráját éleszteni a gyónók szívében. Muntag Andor idézett dolgozatának végén rámutat, hogy Luther mindezt a törvény és az evangélium közti különbségtételeből származtatja. A törvény nem választható el az evangéliumtól, — ez egy dolog. De a törvénnyel nem az evangéliumot kell megszorítani! A feloldozás ígéje tiszta evangélium. A törvénnyel az igehirdetésben kell a gyónni nem akarókat megszorítani, hogy döbbenjenek rá elkárhozott bűnös voltukra, és akarjanak gyónni. A gyónónak viszont a feltétel nélküli, biztos szabadulást kell hirdetni, bátorítva a hitre, hogy ezt el is tudja fogadni. Itt távol kell tartanunk a kálvinizmust épp úgy, mint a katolikus „tévedő kulcs” elméletét, aminek lényege, hogy a kulcs nem old fel, ha a gyónó nem teljesít bizonyos feltételeket. A kulcs mindig felold, aki nem hisz, az is fel van oldozva, meg vannak bocsátva a bűnei, csak — hit híján — ezzel a kegyelemmel nem tud élni, nem tud megbékélni Istennel, hanem továbbra is menekül Isten elől. A hit nem a feloldozás feltétele, hanem a hit az a hallószerv, úgy is mondhatom, hogy a „lélek füle”, amivel a feloldozás ígétét meghallja.

Az „in, cum, sub” kritikája miatt végül az úrvacsoráról is szót kell ejteni. Arra a kérdésre, hogy hol a Krisztus teste az úrvacsorában, Luther nem az „in, cum, sub”-bal felel, hanem határozott mozdulattal a kenyérré mutat: az a Krisztus valóságos teste. De nem lényegült át, hanem az örök Ige valóságosan testet öltött a valóságos kenyérben, — ez Luther felfogása. Luther elutasítja a filozófiát, ami szerint egy dolog nem tud egyszerre kettő lenni. Isten dolgaiban ez igenis lehetséges: a kenyér egyszerre lehet kenyér is és Krisztus teste is. De van-e bátorságunk megkérdezni gyülekezeti tagjainktól, hogy hiszek-e ezt? Pedig Luther szerint ezt mindig vizsgálnunk kellene, és nem volna szabad úrvacsorát adnunk annak, aki csak Krisztus testének és vérének jelképét látja a kenyérben és borban, mert az ilyen úrvacsorázó ítéletet eszik és iszik, mivel meghazudtolja Krisztus ígétét, aki ezt mondja: „Ez az én testem”, „ez az én vérem”. Végül a püspök urakat kérdezem: ki mellé állnak, kit fegyelmeznek meg, ha lelkészt feljelentik náluk, amiért megtagadta az úrvacsorát olyanoktól, akik nyíltan kijelentették, hogy az csak jelkép?

Nos: mi közünk Lutherhoz? Van közünk Lutherhoz?

Id. Magassy Sándor

## A halottak megelevenedése\*

Ezékiel próféta különös látomása szerint<sup>1</sup> Isten a halottakat újjá teremti, népének, választottainak jövőjét biztosítja.

Az 1970-es évek vége felé dr. Fabiny Tibor professzor indíttatására az „Egyháztörténeti Szakcsoport” vállalta egy olyan regiszter elkészítését, amely a magyar evangélikus egyház papjainak és tanítóinak neveit, valamint szolgálati éveit dokumentálja az utókor számára.

\*\*\*

A probléma első megközelítésben egyáltalán nem világos.

Indifferensnek látszik, hogy egy egyházi személy — lelkészként vagy tanítóként — egy bizonyos időközben egy bizonyos helységben szolgált. Izgalmassá válik azonban az adat abban az esetben, ha számolunk a mohácsi vészt (1526) követő nemzeti/társadalmi átrendeződéssel vagy az ellenreformációs törekvések egyre erőteljesebb megjelenésével.<sup>2</sup> A XVIII. században — általában véve a Türelmi Rendelet (1781) előtt — különös jelentősége volt a lelkészlistáknak az anyakönyvek előlapján, a „Pro Memoria” szövegekben.

Mivel pedig az anyakönyvek általában egy-másfél évszázaddal megelőzik a helyi gyülekezeti (jegyzőkönyvi) adatokat, 30 esztendőös anyakönyvi adatkeresésem olyan személyi és szolgálati ismeretbővülést eredményezett, ami korábban elképzelhetetlen volt.

Első eredményként megfogalmazhatjuk, hogy a korabeli anyakönyvek nemcsak a szolgálattevő papi vagy tanítói jellegét határozták meg, hanem azt is, hogy honnan származott, esetenként melyik másik gyülekezetben végzett valamilyen szolgálatot, milyen testvéri-baráti körrel rendelkezett, és mi történt vele az adott gyülekezet adott évkörében.

Második — és „tulajdonképpen” — kutatási munkánk azt a célt szolgálta, hogy érzékeltessük: egyházunk története „alulnézetben” válik igazán hitelessé. Más szóval: a hagyományos egyháztörténeti látásmódot nem bírálva, annak eredményeit elismerve, meg kell állapítanunk, hogy az ismereteknek csak töredékét nyújtjuk akkor, ha egyes kiváló emberek portréját rajzoljuk meg, és azt a kor hiteles összefüggésébe állítjuk. A reformáció százada nem csak Dévai Mátýásból, Bornemisza Péterből és Huszár

\* Budapest-Kelenföldön, 2002. május 9-én, az OLBK ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

<sup>1</sup> Vö. Ez 37,1.kk.

<sup>2</sup> Az 1754-ben indított (második) „Gergelyi Anyakönyv Pro Memoria” szövege például feljegyzí, hogy 1681-ben Kránitz Lőrinc volt a gyülekezet lelképásztora, akit (1694-ben) Makovitzki Tamás követett. - Az évszámok és a nevek önmagukban nem sokat jelentenek. Ha azonban tudjuk, hogy Mária Terézia (1740-1780) egyik ellenreformációs intézkedése szerint a nemkatolikus gyülekezeteknek igazolniuk kell, hogy az 1681-es „artikuláris törvény” megalkotásakor létezett-e a gyülekezet és volt-e neki rendes lelképásztora, akkor azonnal felértékelődik és életes tartalommal telítődik meg a név és a hozzá rendelt év, illetve évköz.

Gálból állt. A XVII. századi brutális ellenreformációt nem csak a bigott I. Lipót és famulusai: Szelepcsényi György érsek, Kollonits Lipót püspök vagy éppen a vérszomjas Kellio atya testesítette meg. A korszak hiteles képe III. Károly (1711-1740) és Mária Terézia (1740-1780) következetes felszámoló törekvéseiben rajzolódik ki<sup>3</sup>.

A kutatás az adatok sorát hozta elő a tekintetben, hogy a „soknemzetiségű Magyarországon” a tót (szlovák) nemzetiségű klerikusok színmagyar gyülekezetekben szolgáltak; vagyis a Dunántúl evangélikus (lutheri) irányzatának egyéni nemzetiségi hordozójaként is a magyar reformáció képviselőivé váltak. A XIX. század közepéig — a magyar szabadságharcig — nem találtam anyakönyvi nyomát bármiféle nacionalizmusnak. Akár a szlovák (Bakonycsernye), akár a német (Gyöng, Szárazd, Nagyveleg), akár a vegyes nemzetiségű (Lajoskomárom) gyülekezetének anyakönyveit nézzük: inkább afelől kapunk információt, hogy az ÚR „sok népet egy hitre vive” (ÉK 229,1.), nem pedig arról, hogy az egy hiten levő népek elkülönültek volna egymástól.<sup>4</sup>

\*\*\*

Talán a legdöntőbb eredmény abból adódik, hogy a több száz, sőt majdnem kétezer anyakönyv áttanulmányozása, kijegyzetelése után kirajzolódott az egyházunkban 1700-1950 között szolgálatot végző „névtelenek” tisztos csapata. A korábban számon tartott adatok alapján egyrészt a kiválók, másrészt a problematikus szolgálatvégzők kaptak nyilvánosságot. Kimaradt az a „derékhad”, amely sem kiemelkedően jót, sem botránnyosan rosszat nem végzett egyházunkban. Az anyakönyvi adatok ennek a derékhadnak, csendes szolgálatának állítanak emléket. Nemcsak a munkájukra, hanem életükre, egyéni sorsvállalásukra, sokszor tragédiákat hordozó hűségükre is fényt derítenek.

A gyülekezeti anyakönyvek kutatása azzal az eredménnyel is járt, hogy egy sor olyan személy szolgálata vált nyilvánvalóvá — elsősorban a XVIII. században —, aki még a helyiek emlékezetének rostáján is átesett. A mintegy kétezer anyakönyv átvizsgálása végeredményben nagyon izgalmas és élvezetes munka volt, bár persze az egyes oldalak olvasgatása és töredékatatok kijegyzése „rabszolgamunkaként” hatott rám. Ha lankadtam, mindig arra gondoltam, hogy a ház is téglából épül. A tégl tisztítása nagyon unalmas, de társaival együtt a helyére kerülve, szép és lakályos háznak válik nélkülözhetetlen alkotóelemévé. Nagy élményt jelentett, amikor először egy ismeretlen név bukkant elő, aztán a gyarapodó adatok alapján étellel telítődött, és kiderült az életfolytatás és a szolgálatvégzés. Számszámra léptek elő akár 2-300 éves távolságból kollégák, és váltak személyes ismerőseimmé.

\*\*\*

Az anyakönyvi kutatás a nagy anyag ellenére is töredékes és egyenetlen. Helyzetem magyarázza mindezt. Dunántúl északi fele bejárható távolságokra volt osztható. Különösen örvedetes volt számomra, hogy az ún. „artikuláris gyülekezetek” összes

<sup>3</sup> A „véres ellenreformációs” törekvéseknel határozatosabb elnyomó intézkedések láncolatát kiválóan ismerteti Mályusz Elemér „A Türelmi Rendelet” c. művében, a „Régi rendszer” című fejezetben. (Vö. Mályusz E.: A Türelmi Rendelet, Bp. 1939. 3.kk.)

<sup>4</sup> Akár német (Nagyveleg), akár szlovák (Bakonycsernye, Súr) anyakönyveit vizsgáljuk, a „sok nép” fölötti „egy hit” meghatározó jellegét érzékeljük.

anyakönyvét átnézhettem.<sup>5</sup> Mivel a 70-es években a doktorálás gondolata foglalkoztatót, az „artikuláris korszak” (1681-1781, 1783) dokumentumait gyűjtöttem össze. Bár tervem nem valósult meg, munkám beépült a szélesebb összefüggésekbe.

Nagy eredmény, hogy az artikuláris gyülekezetek mellett Sopron, Kőszeg, Nyíregyháza anyakönyvei is sorra kerültek. Ám inkább a hiányok említése a fontos. Csak részben dolgoztam fel Pápa és Győr anyakönyveit; semmit sem láttam Pilis, Alberti, Irsa, Kiskőrös, Békéscsaba, Orosháza, Szarvas anyakönyveiből. Ha csak erre gondolok, meg lehetek győződve afelől, hogy még tucatjával lappanganak a múlt homályában hűséges szolgatársak, s velük együtt megannyi gyülekezetünk életének egy-egy darabja.

\*\*\*

Amikor dr. Fabiny Tibor professzor az egyháztörténeti munkaközösségben útjára indította a gyűjtőmunkát, azt reméltük, hogy papi, tanítói (esetleg felügyelői) regisztert tudunk összeállítani. Háromtagú bizottságunk — amint az már lenni szokott — hamar egy főre olvadt. Nekem szenvedélyemmé vált az adatkeresgélés, társaim viszont a forrásokra hívták fel figyelmemet, illetve nem egy esetben kezeimhez is juttatták azokat. Több évtized alatt a forrásmunkák százai fordultak meg kezeim között, köztük könyvtári és levéltári ritkaságok is. Itt is inkább a folytatásra váró forrásokról szólok. Viszonylag teljesnek mondható az egyházkerületi jegyzőkönyvek nyomtatott anyaga. Viszont csak néhány egyházmegye jegyzőkönyveivel találkoztam, s még a jelzett anyag feldolgozása sem teljes. Kincsesbánya a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL), melynek 60 kötetéből csupán 15-20 nyílt meg előttem. Zavaros a II. világháború és az államosítás (1948) időszakának iskolai képe. A rendszerváltás utáni adatok pedig teljesen kimaradtak gyűjteményemből. Tudomásul kell vennem: erőmből, olvasási képességemből, időmből csak ennyire futotta. A történeoszt alázatra tanítja az Isten: csak elkezd és csak folytat valamit, befejezni sohasem tudja munkáját.

\*\*\*

Az „Onomasztikon” görög szó, melynek „névtár” a jelentése. Gyűjteményem magyar neve éppen ezért „Evangélikus Egyháztörténeti Névtár, 1522-1990”. Eredetileg csak a Trianon utáni Magyarországot vettem figyelembe, de aztán a kezem közé került olyan adatokat is feljegyeztem, amelyek a mai határokon kívüli területekről érkeztek. Ismételten megtapasztaltam ugyanis, hogy egy ilyen „eldobott” adat után jelentkezett egy olyan másik adat, amely viszont hazánk mai területén végzett szolgálatra utalt. Ilyen módon mintegy 15-20 ezer kartotékban legalább egy-másfél millió személyi és szolgálati adat található.

Nagyon fontosak a lelőhelyek. Kezdetből fogva valamennyi adathoz hozzákapcsoltam a forrást. Így aztán az alapadatokat gyakran egy egész sor forrás jelzi. Nem ritkák az ellentmondások, melyek érdekessé vagy egyenesen izgalmassá teszik a kialakuló képet. Arra a gyakori kérdésre, hogy „mennyire pontosak az adatok?”, ezt szoktam válaszolni: „azt nem minden esetben tudom megmondani, hogy az adat milyen pontos, de azt mindig meg tudom mondani, hogy az adat honnan való!”

<sup>5</sup> Az 1681-es soproni országgyűlés egyik határozata, cikkelye (artikulusa) szerint az evangélikusok megyénként két helyen nyilvános vallásgyakorlatot folytathatnak. Ilyenek voltak Sopron megyében Nemeskér és Vadosfa, Vas megyében Nemescsó és Nemesdömök. Hatalmas területeken ma is élő gyülekezeteinknek szinte kizárólag e gyülekezetek anyakönyvei szolgáltatnak adatokat az 1681-1781 közötti időszakban. Hozzá kell tennünk, hogy Győr és Veszprém megye azon gyülekezetei is „artikulárisnak” számítotak, amelyek igazolni tudták 1681-beli létezésüket.

A személyi kartotékrendszer mellett van a Névtárnak egy másik kartotékrendszere is, mely a gyülekezetek és nagyobb közösségek személyi listáit tartalmazza, ahol a segédlelkészek, püspökök és esperesek, tanárok és tanítók nevei szolgálati évkörükkel együtt szerepelnek. A két lista kiegészíti egymást.<sup>6</sup>

Három évtizedes gyűjtőmunkámat a szakma azzal ismeri el, hogy egy „adatbank” jött létre. Szívesen teszem hozzá: Olyan anyag gyűlt össze, melynek alapján lehetőség nyílik arra, hogy meg lehessen írni egy egyháztörténetet „alulnézetben”. Az önmagukban nagyon is hétköznapi adatok sokasága együttesen felidézí elvadászok az akkori küzdelmes egyházi életet. Végére is: egyházunkban mindig kisebbségben voltak a kiváló emberek és a botrányhősök; a csendes derékhad adja a szolgálattevők zömét és az elvégzett szolgálat lényegét.

\*\*\*

Néhány érdekességet szeretnék megemlíteni, amelyek talán érzékeltetik, hogy mit jelent az „egyháztörténet alulnézetben”.

Elsőként a lelkészlistákat említem. A források általában radikálisan különböznek egymástól, de talán éppen ezért vált hangsúlyossá számomra, hogy a szolgálattevők sorrendje és a szolgálattevők keresztnéve teljes mértékben megegyezik egymással. Például: a magyar világossá vált, hogy az általánosan használt „török háború alatt és után” kitétel az 1686-os felszabadító hadjáratot és Rákóczi szabadságharcát jelenti, akkor az évszám nélküli lelkészlista is behelyezhetővé vált a korszakba.<sup>7</sup> Amikor pedig egyéb adatok közbejöttével részben vagy egészben lehetővé vált az egyes személyek szolgálatának idői pontosítása, nagy élményt jelentett, hogy „munkahipotézisem” a lehetséges egyetlen reális időközlet jellemezte meg a nevezett lelkészekkel kapcsolatban.

Érdekes, hogy a XVII. században mennyi cseh, szlovák és morva prédikátor szolgált a Dunántúlon; jelesül a színmagyar Rábaközben és Kemenesalján. Nem egyszerűen a kézenfekvő „nemzetiségi kérdés”, hanem a reformációs vallomás igazsága kap teret a nem magyar eredetű szolgálattevő homloktérbe állításával.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> A kép olyan sokszínű, hogy azt alig lehetett érzékeltetni egy viszonylag rövid előadásban. Például: Sopronnál külön lapja volt a papoknak, segédlelkészeknek, a gimnázium (és elődje) tanárainak, valamint a tanítóknak. Az egyházmegyék és egyházkerületek listája összeállításánál figyelembe kellett vennem, hogy neveik és területi eloszlásuk változott az idők folyamán. Az is világossá vált a kutatás során, hogy a mai határokon túl levő egyházmegyék és egyházkerületek évszázadokon át a Kárpát-medencén belül szervesen összetartoztak. A kartotékok mindezek mellett a gyülekezeti élet jelentős eseményeiről szóló adatokat is tartalmazzák. Ha mód nyílt rá, létszámadatokat is feljegyeztem.

<sup>7</sup> A források: a gyülekezeti anyakönyvek Pro Memoria szövegei; az üldöző hatalom által tartott vizitációs jegyzőkönyvek megállapításai; a tanúvallatási jegyzőkönyvek általában kényszer alatt tett vallomásai. - Például: amikor a „Kemenesaljai zendülés” (1680) utáni vizsgálatokat lefolytatta az üldöző hatalom, egyik vádpontként jelentkezett, hogy Dömölkön ez időben illegálisan egy evangélikus lelkész működött. Az evangélikus tanú ezt azzal cáfolta, hogy a lelképásztor csak átmenetileg volt Dömölkön, és csak néhány gyermeket keresztelt meg. A mai kutató számára ennek alapján világossá válik, hogy a „vád” igaz: Dömölknek a viharos 1670/80 körüli időben volt evangélikus lelkésze. - Ami pedig a lelkészlistákat illeti: a gyülekezeti „kollektív emlékezet” minden esetben jó sorrendben és a keresztnévet illetően hibátlanul rögzítette a szolgálattevőket.

<sup>8</sup> Kemenesalja és Rábaköz színmagyar gyülekezeteiben hosszú időn át és egymást váltva jelennek meg olyan szlovák prédikátorok, akik nyelvi nehézség nélkül látták el szolgálatukat. A nacionalizmus később jobban, és más tőről fakad.



Érdekes, hogy hazánk legrégebbi anyakönyve a soproni evangélikus gyülekezet birtokában van, és vezetését egy „ispotályi” lelkész kezdte el 1624-ben.<sup>9</sup> Hangsúlyos, hogy valamennyi történeti egyház anyakönyvezése csak később indul. A soproni anyag mennyisége is rendkívüli: több mint 50 főlíó kötetet tartalmaz.

A szabadságharcot közvetlenül megelőző időből való az az anyakönyvi adat, mely szerint egy nemes faluja egyik jobbágyának volt a szolgálja.<sup>10</sup> Igaz, hogy párjára nem akadtam ennek az adatnak, mégis elmondhatom: a jobbágság állapota nem volt olyan rossz, mint amilyennek a szocialista történetírás alapján nemzedékekkel láttatni akarta a hatalom.

Ugyanitt bukkantam rá arra az egy évszázaddal későbbi adatra, mely szerint egy megkeresztelt kisgyermek keresztelését a lelkésznek „annullálnia” kellett.<sup>11</sup>

Végül egy számomra személyes üzenetet is hordozó adalékot említek. Marcalgergelyiben hivatali elődöm volt Tompos Balázs. A XVIII. század második felében és a XIX. század elején élt és szolgált a Veszprémi egyházmegyében. Amikor Perlaky Gábort, Dömölk papját és a Dunántúli egyházkerület püspökét a Türelmi Rendelet (1781) utáni átalakulás viharai következtében agyvérzés érte, a megbénult főpap helyett gyakorlatilag átvette az egyházkerület vezetését is. A nagyszerű embernek azonban „szemei látásának megromlása miatt” vissza kellett vonulnia. A gergelyi anyakönyvek drámai módon szembesítettek ezzel a folyamattal. Az évtizedek alatt megszokott gyöngybetűs írás fokozatosan megváltozik. A bejegyzések egyre vastagabbak és terjedelmesebbek. Végül a főlíó kötetekben megszokott 12-15 soros bejegyzések helyén csak három sornyi bejegyzés található. A túlságosan vastag betűk nem egy helyen átégetik a lapokat. Megrendülten érzékelttem egy megvakulási folyamatot napi lebontásban. Aztán egyszer csak változik az írás. A két elhalt feleséget követő harmadik feleség, Zex Éva finom írásával rendeződik a már-már kaotikussá váló anyakönyvi bejegyzés-sorozat. S mivel a lelkézi szolgálat még évekig folytatódik, bizonyos, hogy a látásvesztés nem volt kizáró okká a lelkézi hivatal betöltésében.

Harminc évvel ezelőtt nem gondoltam, hogy hivatali elődöm sorsalakulásának személyes mondanivalója is lesz számomra. Ma azonban már tudom, hogy a megöregedés és az elbetegedés sem tudja meggátolni Istenünket abban, hogy a szent ügyének szolgálatában megtartsa választottait.

\*\*\*

Gyűjteményem ma az Evangélikus Hittudományi Egyetem egyháztörténeti tanszékén van „tartós letétben”. Az anyag feldolgozását és hozzáférhetőségét a tanszék vállalta és végzi.

<sup>9</sup> Sopronban a Bécsi kapunál épült későgótikus stílusban a Johanniták temploma, mellyel szemben helyezkedett el az „ispotály” (kórház). Mivel az anyakönyvben megkereszteltek is nagy számban találhatóak, fel lehet tételezni, hogy a lelkész a XVI-XVII. században szinte teljesen evangélikussá vált város egyik külső részében parókusként működött.

<sup>10</sup> Homokbödöge anyakönyvében az 1840-es években találtam azt az adatot, mely szerint „X.Y. nemesember X.Y. jobbágy szolgáljaként házasodott meg”.

<sup>11</sup> Az 1950-es években Takács Elek homokbödögei espereshez egy olyan gyermeket vitt el kereszteltetni a buzgó evangélikus nagymama, akinek apja vezető pártemberként ellenezte az egyházi cselekményt. Amikor az eset kitudódott a botrányt azzal válték elrendezni, hogy „érvénytelenítési” igényrel léptek fel. Az ügy a püspökig (D. Dr. Vető Lajos) jutott, aki hivatalos levélben szöfította fel a keresztelő lelkészt az anyakönyvi bejegyzés megsemmisítésére. Mivel a feladat éppoly képtelenség, mint egy asszonyból újra lányt kreálni, mind a püspök, mind az esperes eljárását csak a terror dokumentálásaként tudom elképzelni.

Sulyok Elemér

## „Szólt... és lett”

*A hatnapos teremtéstörténet teológiája*

Talán nem tévedünk, ha megkockáztatjuk: aligha akad olyan része a Bibliának, amelyet oly sokszor vettek kézbe az értelmezés szándékával, mint éppen az őstörténetet (1Móz 1-11.f.) és ebben is a hatnapos teremtéstörténetet. Nem csodálkozhatunk ezen, mivel az emlékezet ős-emberi homályába vesző „kezdetek”-ről szóló híradás – régen éppúgy, mint ma – szárnyakat ad a képzeletnek, és arra ösztönzi a mindenkori olvasót, hogy e sugalmazott szöveg héjából újra meg újra kihámozza azt a belső magot, amely az egymást felváltó korok és kultúrák után sem veszítette el éltető erejét. E válalkozásban nemcsak a vasos kommentárokból feltebélYESedett elméletek intenek óvatosságra, sőt alázatra, hanem még inkább a magyarázandó szöveg ősisége.

Tudomásul kell vennünk azokat az elidegenítő tényezőket, mint például a keleti gondolkodásmódot vagy az ókori világképet, amelyek a mai nyugati embert vagy arra készítenek, hogy kényszeresen, mintegy értelmét megerőszkolva, szó szerinti, történeti értelemben olvassa e fejezeteket, vagy éppen ellenkezőleg: arra sarkallja, hogy szinte gátlástalanul az ősi mítoszok vagy kozmogóniák világába tessékkelje. Úgy lát-szik, mintha áthidalhatatlan szakadék tátongana az Ószövetség és korunk világa között.

Ám a XX. században felpezsdült ószövetségi kutatások – amelyek lendületüket jó-részt az egyházon kívül önállósult természettudományok kritikájának köszönhetik – nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy ma már sok mindent világosabban látha-tunk és megnyugtatóbban értelmezhetünk, mint korábban. Elsősorban a műfajok és szövegek irodalmi vizsgálatára, valamint a különböző hagyományrétegek feltárására és boncolgatására gondolunk. De a legújabb hermeneutikai módszerek gyümölcsöző alkalmazását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. E módszerek és elemzések valóban nagy-on sokat tettek annak érdekében, hogy a hatnapos teremtéstörténettel kezdődő őstörténet eligazító és megszólító üzenete ismét hallhatóvá s érthetővé váljék, és szerve-sen beépüljön hitünkbe.

Jelen írásunkban arra vállalkozunk, hogy az imént említett szellemben az 1. fejezet négy legfőbb teológiai mondanivalóját a hit elmélyítésének szándékával fontolóra ve-gyünk.

## 1. „Kezdetben teremtette...”

„Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet” – ezzel a nagy lélegzetvételű, ugyan-akkor összegző, szikár kijelentéssel kezdődik az első fejezet, sőt az egész Biblia. Épp a későbbiekben kifejtésre kerülő és feloldódó, talányos tömörség az a stílusbeli vonás, amely előcsalja az olvasóból a kutató kedvet, hogy rejtett kincsek után nyomozzon.

Az idézett mondat elején álló „kezdetben” szónak kitüntetett helyzete van. Talán ennek következménye, hogy a szakemberek körében sokat vitatott kérdés: vajon az 1. vers önálló mondat-e, vagy csupán időhatározó mellékmondat? Az első esetben úgy kellene értelmeznünk szövegünket, mint feliratot vagy fejlécut, melytől a 2. verset – „és

a föld pusztá volt és üres, sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a vizek fölött” – el kell különítenünk. A második esetben viszont az 1. vers a 3. verssel folytatódna, és így hangzanék a textus: „Amikor kezdetben Isten az eget és a földet teremtette...”, akkor így szól: Legyen világosság!”. A káoszt ábrázoló 2. verset pedig egy hosszú, közbevetett mondatnak kellene tartanunk, miként a 2. fejezet 5. és 6. versét. Nyelvtanilag mindkét eset lehetséges. Tekintettel azonban a szövegkörnyezet lapidáris és „teológiai” stílusára, mely mellőzi az alárendelést, az első lehetőség mellett foglalnunk állást.

A teremtéstörténet első mondata nem az elbeszélés hangnemében szólal meg: „Amikor még semmi sem volt...”, nem is ködös múltra célzó mesék modorában: „Volt egyszer, hol nem volt, volt egyszer...”, hanem erőteljes, – mondjuk ki – megfellebbezhető felütéssel. A mondatnyitó „kezdetben”, héberül „böresi” a legáltalánosabb értelemben vett őскеzdetre céloz. A keleti ember nem tesz világos – kivált nem – bölcséleti különbséget az abszolút semmi és a „létező” között. Számára mindaz, ami elgondolható és kimondható, konkrét, szemléletes és elképzelhető. Úgy gondol az idő előtti ködös állapotra, mint amelyről nem tud semmit, a rend és a szépség kezdetére pedig úgy reflektál, mint amely jelen van a mai világban. S ez a kezdet valamikor létrejött. Olyan pillanatban, amelyet nem tudunk meghatározni. Egy azonban biztos: előtte ez a világ, melyben élünk, s melyet ismerünk, nem volt. Ami azonban a világ előtti állapotról mégis elgondolható, azt a 2. vers ábrázolja. A „kezdet” tehát az a legszélső határ, ameddig az ókori keleti ember – a most fennálló világot szemlélve – eljuthatott. Előtte összevisszaság és rendezetlenség volt, utána pedig Isten szava és tette által kezdetét vette az események sorozata.

A teremteni jelentésű „bara” szónak nincsen világos megfelelője a semita nyelvekben. A Szentírás szerint viszont Istennek azt az emberi alkotáshoz nem hasonlítható munkáját fejezi ki, amellyel láthatatlan és látható világot hozott létre. Versünkön kívül az ige még az élő világgal (1,21) és az emberrel (1,27) kapcsolatban fordul elő az első fejezetben. A hangsúly kevésbé a „creatio ex nihilo”, vagyis a „semmiből való teremtés” hittételén van – noha végső fokon azt fejezi ki –, hanem valami újnak a létrehozásán, ami azelőtt még nem volt. A teremtés tehát Isten rendkívüli, önhatalmú, fáradság nélküli és szabad cselekvése.

Hogy Isten hatalommal teremt, azt jelenti: a teremtmények csak addig vannak, ameddig e hatalom élteti őket, ha viszont nem tartja létben, akkor megszűnnek. „Ha elrejtöd orcádat, megrémülnek, / ha elveszed lelküket, kimúlnak, / és ismét porrá lesznek. / Ha kiárasztod lelkedet, / új teremtmények keletkeznek, / és megújítod a termőföld felszínét” – olvassuk a 104. zsoltárban (29sk). Nem szeretnénk abba a hibába esni, hogy szövegünkől idegen gondolatokat olvassunk bele a bibliai teremtésfogalom jelentésárnyalatiba. Talán mégsem tévedünk, amikor iménti szövegmagyarázatunk nyomán a hangsúlyt áttesszük a kezdetről a mára, a teremtés egyszerűségéről a teremtés állandóságára. Persze, csoda, hogy Isten egykor létbe szólította a világot, de talán még nagyobb csoda, hogy ez a világ ma is létezik, hogy a sötétséget újra felváltja a világosság, hogy az éjszakát ismét nappal követi. És Istennek éppen ez a szüntelen teremtése ad értelmet és tartalmat annak a folyó időnek, amely az ókori gondolkodás szerint sohasem elvont, eseménytelen, hanem mindig konkrét és történeti.

E fejtegetésünk után már nem lepődhetünk meg azon, hogy Deutero-Ézsaiás nemcsak a teremtés vonatkozásában használja a „bara” igét, mint a papi hagyomány, ha-

nem a történelemmel kapcsolatban is. A 43. fejezetben írja: „De most így szól az Úr, a te teremtőd, Jákob, a te formálód, Izrael...” (1.v). Vagy a 45. fejezetben: „Én alkottam a világosságot, én teremtettem a sötétséget, én szerzek békességet, én teremtek bajt, én, Az Úr, cselekszem mindezt” (7.v). Sőt Trito-Ézsaiás a „bara” ige jelentését kiöblösítve újabb reményt csillang fel: miként Isten létre hívja a teremtményeket, úgy fog új eget és földet teremteni, amely nyelv lesz, mint a mostani világ. Olyannyira, hogy mostani is fog az utóbbira emlékeztetni. Az új egyben egészen más is lesz! „Mert én új eget és új földet teremtek, a régire nem is emlékeznek, senkinek sem jut eszébe” (65,17).

Mint hogy a keleti embernek nincsen szava a világegyetemre, ezért 1. versünk szerint Isten eget és földet teremt. Az „ég és föld” szókapcsolat annak a hétköznapi embernek a tapasztalatát rögzíti, aki megkülönbözteti azt, ami itt a „földön”, „lent” van: önmagát és környezetét attól, ami „fölöttünk” van: az égtől, a csillagoktól, a felhőktől és a szelektől. Minden nyelv ismeri a dolgok összességének két ellentétes szóval való megnevezését. Olykor mi is szólunk így: kicsinyek és nagyok, közeli és távoliak, és mindeközben kivétel nélkül mindenkire gondolunk. De a keleti ember könnyebben beszél így, mint mi, akik hozzászoktunk az elvontabb, fogalmi gondolkodáshoz. Az „ég és föld” tehát a világmindenséget jelenti.

Erről a világmindenségről vallja az 1. vers, hogy Isten teremtette. E vallomás a hit szava, Izrael tanúságtétele, hitvallása. Az első mondat végső fokon önmagában zárt felirata mindannak, amiről az utána következő versek fognak beszélni.

## 2. „És Isten látta, hogy... jó”

A teremtés élén Isten szava áll. Isten teremtő szava azonban nem varázsigé, miként gyakran állították, hanem akaratának kifejezése, parancsának közlöje. A 33. zsoltsárban olvassuk: „...amit ő mondott, meglett, / és amit parancsolt, előállott” (9.v).

A papi szerző a teremtést két sorozatban beszéli el. Az első három nap a lakható világ létrehozásáról szól – fény, égbolt, föld, növényzet –, míg a második három nap a „lakók” elhelyezését mondja el a már meglévő kereteken belül: a csillagok az égboltra kerülnek, a halak a vizekbe, a madarak az égbe, a földi állatok és az emberek pedig a földet oszthatják meg egymás között. A teremtés hat napra eső „művei” – a fénytől az emberig – hierarchikus rendbe illeszkednek. E néven nevezett elemek és élőlények csak részei az egésznek. Közél sem okolják meg a világegyetemet, hanem megfordítva, a világegyetem teljességében találunk önmagukra.

A teremtéstörténet legsajátosabb vonása, hogy a világmindenségről és az emberiségről mint egységes egészről vall. Ennek következtében alapvető témák kerülnek a kinyilatkoztatás fénykörébe: teremtés és világ, kozmosz és élet, ember és állat, férfi és nő, majd a tőle elválaszthatatlan fejezetekbe: bűn és bűnhődés, közösség és magányosság, testvériség és ellenségeskedés, halál és vérontás, háború és béke, népek szétválása és egysége. Olyan kérdésekről esik szó, melyek ma éppúgy időszerűek, mint egykor. Honnan származik mindaz, ami van? Mi az ember titka? Milyen jövő elé tekint az emberiség?

Szerzőnk nem természettudományos tényeket közöl a „világmindenség” és a „különböző fajok” eredetéről, hanem Isten gondviseléséről nyilatkozik. Nem a nyugati gondolkodásban polgárjogot nyert természetről vagy kozmoszról beszél, hanem Istentől és hatalmas művéről. Eközben kitüntetett figyelmet szentel az embernek s a vele kezdődő történelemnek. Vallja: Isten a világot az ember belakható otthonának szánja.



### 3. „Alkossunk embert...”

Amikor fejezetünk szerzője elérkezik a hatodik nap utolsó „művé”-nek, az ember megteremtésének (1,26-31) beszámolójához, szemmel láthatólag egy csapásra megváltozik ábrázolási módja. Szakaszunk elején hiányzik az eddig megszokott, ritmikusan ismétlődő bevezető mondat „Ezt mondta Isten...” Helyette az ünnepélyes „Alkossunk embert...” hangzik fel, hogy utána az ember küldetéséről, istenképességéről, férfi-nő mivoltáról értesüljünk.<sup>2</sup>

Korunkban, melyben éber figyelemmel már-már alig követhető szaporasággal jellenek meg „Mi az ember?” című és témájú értekezések és könyvek, ismét érdemes elővenni a Biblia 1. fejezetét, és el-elgondolkodni azon, mit is mond erről az éppúgy régi, mint új kérdésről Isten szava és Izrael hite. Mert mióta az ember ember, azóta folyvást izgató és fogva tartó kérdés: mi vagyok? ki vagyok? Mi a feladatom a világegyetem – szélességében és mélységében felmérhetetlen – tágasságában. Vajon az-e – Hölderlint szabadon idézve –, hogy úgy nőjünk fel, mint szőlővessző karó nélkül, és vad indáinkkal iránytalanul tekeregjünk a földön?

„Alkossunk embert...” ezzel a fennkölt, ugyanakkor talányos, sok fejtörést okozó fel-szólítással kezdődik hat versnyi textusunk. Az exegézis története folyamán – a tanakodó többestől a „Nos Rector” típusú „pluralis majestatis”-ig számos magyarázat vállalkozott a többes számú igealak megfejtésére. Alig hihető, hogy közülük bármelyik is komolyan számba jöhetne megnyugtató magyarázatként. Talán mégiscsak arra a mítikus örökséget szívósan őrző képzetre utalhatunk –, mely szerint Isten mennyei udvartartásával tanácskozza meg az ember teremtését. Annál is inkább, mert ilyesféle fordulatokkal később is, több helyütt találkozunk a Bibliában (vö. 1Móz 3,22/?/; 11,7; Ézs 6,8; továbbá Jób 1,6 és 1Kir 22,19skk). Ha az utóbbi vélelem mellett döntünk, még nem vonnánk kétségbe annak igazságát, hogy Isten valójában egyetlen beszélgetőtársat keres – az embert.

Az ember feladatot és parancsot kap, mely kijelöli sajátos helyét a teremtésben. Az állatokhoz hasonlóan az ember szintén termékenységre és szaporodásra hivatott, de ezen felül egyedülálló küldetése lesz, hogy uralkodjék a vízi, égi és szárazföldi állatokon. Isten döntését azután a 27.-től a 29.-ig tartó versek részletezik. E versek összefoglalják: mit jelent embernek lenni. Az ember Isten teremtménye. És éppen teremteit mivelta határozza meg képességeinek hatáskörét és egzisztenciájának értelmét. Az előbbit, vagyis „mozgási körletét” az áldás körvonalazza, amely – lévén a termékenység belső ereje – összekapcsolja az embert az állatokkal. Még akkor is, ha ezt mindegyik a maga módján valósítja meg. Az áldás azonban az ember esetében nemcsak a nemzést, a fogantatást és a szülést jelenti, hanem a szaporodás egész folyamatát is, a gyermekek világrahozatalától a felnevelésükkig.

Ha az áldás – hogy úgy mondjuk – valamiféle „természetes” közösséget teremt az ember és az állatok között, az „uralkodjatok rajtuk”, valamint a „hódítsatok meg a földet” parancsa sajátos feladatot ró az állatok és a világ felett egyfajta királyi méltóságot gyakoroljon. Az ember a föld és lakóhelye királya lesz. Királyi méltósága azonban nem jogosítja fel sem királysága tönkretételére, sem többi lakóinak leigázására, hiszen a király nem rabló és nem zsarnok. Övé azonban egyrészt a hierarchikus felsőbbség minden más teremtmény felett, másrészt ő a felelős királyságáért.

Az állatok felett való uralkodással kapcsolatban hangzik el az a különös, minden bizonnyal legvitatottabb kijelentés, miszerint az ember Isten képmására és hasonlatossá-

<sup>2</sup> A dolgozat 3. és 4. tételében felhasználtam korábbi írásom - A papi teremtéstörténet antropológiája. In Az egység szolgálatában (Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára), Katolikus Szemle, 1994/3-4., Pannonhalma, 167-172. - gondolatmenetét.

gára teremtetett. Nagy a hajlandóságunk és kísértésünk, hogy e kifejezésekben és metaforákban az ember legkiválóbb adottságait szemléljük, mint például értelmét, beszédképességét, szellemiségét, jó és rossz között különbséget tevő találatkonyságát. De e helyütt ismét a héber szavak jelentése és a szövegkörnyezet a legbiztosabb kalauzunk. A képmás, héberül „celem” – az embert Isten közvetlen közelébe emeli, mivel hogy az antik ember felfogásában kép és annak mása csaknem azonos. Az egyik léte és lényege kifejeződik a másikban – külsődilegesen és bensőségesen. A hasonlóság jelentésű „dömut” viszont inkább a kép és annak mása között fennálló kapcsolatot érzékelteti. Az embernek Istennel való, majdnem teljes azonosságát az utóbbi szó - távol-ságot tartva – mérsékeli. Az ember Isten közelében van, de mégsem azonos vele, csak hasonló hozzá. A 8. zsolttár erről a következőképpen vall:

*„micsoda a halandó – mondom – ,  
 hogy törődsz vele,  
 és az emberfia, hogy gondod van rá?  
 Kevéssel tetted őt kisebbé Istennél,  
 dicsőséggel és méltósággal koronáztad meg.  
 Úrrá tetted kezéd alkotásain,  
 mindent a lába alá vetettél:*

*a juhokat és marhákat mind,  
 még a mezei vadakat is,  
 az ég madarait, a tenger halait,  
 amelyek a tenger ösvényein járnak.  
 Ó Urunk, mi Urunk!  
 Mily felséges a te neved az egész földön!”*  
 (5-10.v.)

Az ember csak kevéssel áll Isten alatt. Noha halandó és esendő, méltósága van, mely dicsőség és fenség. Dicsőség – héberül „kabod” – és fenség – héberül „hadar” – olyan szavak, melyek voltaképp csak Isten királyi fenségét illetik. De Isten királyi méltóságával tüntette ki az embert. És nemcsak a férfit, hanem a nőt is. Ha számításba vesszük a szerző vallási-kulturális környezetét, akkor kiváltképpen figyelemre méltó: férfi és nő „együtt” és „egyenlőképpen” részesedik Isten dicsőségében és fenségében. Az ember nem fajtája szerint – mint a növények és állatok –, hanem férfi és női mivoltában, a Teremtő társaként uralkodik a földön.

Ha jól értjük szövegünket, akkor ennek következményei is adódnak. Először: ez a méltóság kivétel nélkül – vére, színre, fajra, kultúrára, vallásra való tekintet nélkül – minden embert megillet: hindut, mozlomot, zsidót, keresztényt és nem hívőt, mint-hogy mindnyájan ugyanannak az emberi fajnak a tagjai. Másodszor: Isten többek között azért is tiltotta és tiltja, hogy faragott képet alkossunk róla, mert maga az élő, eleven ember – még a legbűnösebb is – az ő képe, mégpedig teljes emberi egzisztenciájában. Harmadszor: az újszövetségi írók Isten legtökéletesebb képét Fiában, Jézus Krisztusban, az Istenemberben, az emberiség „fejében” (vö. Ef 1,22; 4,15) ismerték fel. „Mert Isten mindent (Krisztus) lába alá vetett. Amikor pedig azt mondja, hogy minden alá van vetve, nyilvánvaló, hogy annak kivételével, aki neki alávetett mindent” – hirdeti Pál apostol a korinthusiaknak írt első levelében (15,27).

#### 4. Isten megpihent a hetedik napon

Az ember megteremtésével befejeződik a teremtés műve. Előttünk áll a világ a maga egyetemességében és részleteiben. „Így készült el a föld és az ég minden benne levővel együtt” (2,1).

A 2. fejezet imént idézett 1. versét a kommentátorok általában összegző közlésként értékelik. Isten befejezte a teremtést a hatodik napon. Mivel minden befejeződik, a kö-

vetkező két mondat kissé nehézkes: „Isten a hetedik napon befejezte a művét, amit alkotott. A hetedik napon megpihent munkája után, amit végzett” (2,2). Több írásmagyarázó úgy próbálja feloldani az ellentmondást, hogy a 2. versben a „hetedik napon” helyett – a héber nyelvű szamaritánus Pentateuchust és a görög fordítást követve – „hatodik napon”-t olvas vagy a „befejezte” igét másképpen értelmezi. Ám a héber kéziratokban az 1. vers után lélegzetvételnymi szünet van. Következésképpen versünk címként szolgálhat a következő két vers (2. és 3.) előtt, amely aztán kifejti: hogyan fejezte be Isten a teremtést a hetedik napon. A szamaritánus Pentateuchus és a görög fordítás szövege feltehetőleg azért látja Isten művének befejezését a hatodik napon, mert a másolók nem tudták megérteni, hogy a hetedik napon Isten megpihenése miként jelentheti egyben munkájának a végét is.

Az utolsó nap mind szerkezetileg, mind tartalmilag elüti az előzőktől. Isten „megpihent” a hetedik napon. Mindennek megvan a maga ideje. Megvan az ideje az alkotásnak, és megvan az ideje a pihenésnek. Hat nap a munkáé, de a hetedik nap szent. Azaz el van különítve a többitől, és az isteni közegehez tartozik, magyarul: Istené. Ez a nap más, mint a „hétköznapok”. A hetedik a hat nap „kiteljesedése”. A hetes számhoz a Biblia a „tökéletesség” képzetét is társítja. A hét utolsó napja pihenést és befejezést jelent Isten és a teremtett világ számára. Az istenek pihenésének, persze, az ókori Közel-Kelet teremtés-mítoszaiban is nagy szerepe volt. Az Enúma elis és az Atrahaszisz eposz szerint az istenek azért teremtették az embereket, hogy végre nyugalomhoz jussanak. Az emberek átveszik az istenek terheit, hogy az istenek élvezhessék az édes semmittevést. A Biblia szempontja viszont egészen más. A pihenés és harmónia a teremtés befejezését és végső célját érzékelteti. A pihenés nem az istenek és földi képviselőinek (királyok és uralkodók) kiváltsága, hanem minden emberé.

Szerzőnk korában az egyetemes sabbatnak ez a gondolata meghökkentően újszerű lehetett. Izrael közvetlen környezetében ugyanis a munka a szolgáké, a szabad idő pedig a kiváltságosaké volt. Egyébként ez a „rend” tükröződik a teremtés babiloni mítoszában is. Izrael, tudatosítva egykori egyiptomi szolgaságát, szakítani akart ezzel a felfogással. Valotta: „pihenés és befejezés” minden ember alapvető joga. S hogy e jogot érvényesítse, eredetét a teremtéstörténetben horgonyozta le. A papi írat szerzője világosan kijelenti: a pihenés nem „tunyáság” vagy „otiositas”, hanem a munka „befejezése”. Amint a nappal a munkáé és az éjszaka a pihenésé, szakasztott úgy: hat nap a tevékenységé és a hetedik a megnyugvásé. A 127. zsoltárban olvassuk - Sík Sándor fordításában:

*„Hasztalan nektek hajnal előtt kelni,  
fönn fáradozni késő éjszakáig  
és verejtékkel emni kenyeret:  
pihentében is megad minden áldást  
annak az Úr, akit szeret.”*

(2.v).

„A teremtés napjai – írja C. Westermann – meghatározott cél felé haladnak, egy olyan nap felé, amely különbözik a többitől. A teremtés műve a világosság és a sötétség elválasztásával kezdődött, és elválasztással is fejeződik be: a hetedik nap megszentelése elválasztja, megkülönbözteti e napot a mindig egyforma napok és évek ritmusától... Miként a hét napjai céljuk felé tartanak, akként az emberiség története is célja felé halad. Azáltal, hogy a teremtésbe beépül a megszentelt nap kivételes volta,



kirajzolódik a teremtmény előtt a cél, amelyet Teremtője mint neki megfelelő, elérendőt alkotott. A papi irat szentírója a teremtés ily módon való lezárásával egyben Izrael korai történetére is utal, és a célt a jeruzsálemi istentisztelet megszervezésében látja. A hetes szám a sinai teofániában bukkan fel ismét: és az Úr dicsősége leereszkedett a Sinaí hegyre. A felhő hat napig takarta be. A hetedik napon a felhőből szólt Mózeshez, (2Móz 24,16).<sup>3</sup>

Továbbá az is megkülönböztető jegye a hetedik napnak, hogy e napon nem hangzik el az „este lett és reggel...” kifejezés. S ez azt jelenti, hogy ez a nap nyitott marad. H. Haag Bibliai lexikonjában olvassuk: „Ernek a napnak nincs estéje, mintha örökké tartana. De az örökkévalóságból mégis átnyúlik a mi időnkbe. A hét hetedik napjának ünneplésével az ember részesedik Isten ünnepnapjából, de helytelen volna a szóban forgó séma (7 napos hét) fő teológiai mondanivalóját a szombatra vonatkozó parancs megokolásában vagy emlékezetbe vésésében keresni. Kétségtelen, hogy a szerzőtől... nem állt távol a polemizáló szándék. Így föltehető, hogy a szombat fontos dolog volt a szerző számára: magának Istennek a példája szentelte meg. De semmiképpen nem ez volt érdeklődésének voltaképpeni tárgya. Inkább az ember kilitét akarta meghatározni és a helyét kívánta kijelölni Isten üdvözítő tervében: az a cél e terv szerint, hogy az embert, miután az időben munkálkodott, örök nyugalom várja, amelynek nincs estéje. A Zsidókhoz írt levél szerzője az Újszövetségben megvalósult beteljesedés fényében továbbfejleszti a gondolatot: Nyugalma országába ugyanis csak akkor jutunk el, ha hívők vagyunk... A szombati nyugalom tehát még ezután vár az Isten népére. Aki ugyanis belép nyugalma országába, az abbahagy minden munkát, mint ahogy az Isten is abbahagyta a magáét, (Zsid 4,3,9-11.)”<sup>4</sup>

Mindezek után arra is érdemes figyelni, amit Pilinszky ír: „A Genézis szavaiban a költészet tengere lüktet, annak felhői vonulnak. Úgy tűnik, nemcsak egy költő szavát halljuk, hanem egy egész nép nyelve került vele az ihlet magasába.” És ha költészet, akkor „...a Genézis se közölhet velünk véglegeset. Képes töredéke csak egy fölfoghatatlan teljességnek. Azonban ezek a képes töredékek valódi töredékei egy valódi és legfőbb egésznek. Ettől tündökletes szépségük, s a teremtő szeretetet közvetítő forróságuk.”<sup>5</sup>

### *Felhasznált irodalom:*

- K. Frör, Wege zur Schriftauslegung, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1963, 172-75.;  
 N. Lohfink, Unsere grossen Wörter, Freiburg, 1977, 190-209.;  
 G. von Rad, Das erste Buch Mose, Berlin, 1956, 2.kiad.,40.;  
 C. Stuhlmüller, Creative Redemption in Deutero-Isaiah, Analecta Biblica 43(1970);  
 Theological Dictionary of the Old Testament II, Grand Rapids, Michigan, 1977, 279-308.;  
 The New Jerome Biblical Commentary, Prentice Hall, Inc. A Division of Simon and Schuster Englewood Cliffs, New Jersey, 1990, 8-11.;  
 C. Westermann, Genesis I, Neukirchener Verlag, 1983, 3.kiad. 1-2.; uő.: Creation, Fortress Press, Philadelphia, 1974, 18-31.

<sup>3</sup> C. Westermann, i.m. 91.

<sup>4</sup> H. Haag, Bibliai lexikon, Budapest, 1989, „teremtéstörténet” szócikk.

<sup>5</sup> Pilinszky János, Szög és olaj, Vigilia, Bp., 1982, 145. és 147.

Vladár Gábor

## Johann Albrecht Bengel jelentősége ma (1687- 1752)

Háromszáz évvel ezelőtt, 1752. november 2-án hunyt el a sváb pietizmus legnagyobb hatású bibliatudósa, a modern újszövetségi szövegkritika atyja: Johann Albrecht Bengel. Neve nem ismeretlen a mai teológusnemzedékek előtt sem, hiszen Nestlé-Aland görög Újszövetségének 25. kiadásáig (1979-ig) a címlap utáni első oldalon, a bevezető magyarázat fölött ott olvashatók Bengel örökszép sorai: *Te totum applica ad textum: rem totam applica ad te* (Egész valóddal fordulj a textushoz és az egész textust alkalmazd önmagadra!). A ragyogó intellektusú pedagógus mélyszéges hittel és szelíd alázattal szórta gazdag tudásának kincseit tanítványai körében. Élete és munkássága ma is példamutató értékű, szellemi öröksége megtermékenyítő lehet a mai bibliai teológia számára.

*Élete.*<sup>1</sup> Bengel 1687. június 24-én született a Stuttgart melletti Winnendenben, ahol apja lelkész volt. Hatéves korától, miután elveszítette édesapját, a radikális pietista nézeteiről ismert D. W. Spindler préceptor házában nevelkedett, aki a félárva gyermek további tanításáról gondoskodott. A középfokú iskoláit elvégezve Bengel húsz évesen a híres hercegi alapítvány, a tübingeni „Stift” lakójaként kezdte meg filozófiai-teológiai tanulmányait a tübingeni egyetemen. Már itt élénken foglalkoztatták az újszövetségi szövegkritika kérdései, valamint az Ó- és Újszövetség teológiai kapcsolata. A Szentírással intenzíven foglalkozó teológushallgatót súlyos hitbeli válságba sodorta az újszövetségi görög szöveg különböző variánsaival való megismerkedés. Ez a válság azonban a későbbiekben gyümölcsözőnek bizonyult, mert befőle nőtt ki az a példaszéru szövegkritikai munka és az a görög Újtestamentum-kiadás, amelynek alapján Bengel a mai napig az újszövetségi szövegkritika atyjaként emlegetik. Teológiai tanulmányai befejezése után repetensként és házitanítóként alkalmazták Tübingenben. Ezt az időt is a teológiai-filozófiai tanulmányokban való elmélyülésre használta fel.

1713-ban, harmincévesen elnyerte a denkendorfi kolostor-iskola préceptorai állását. E kolostoriskolák a sváb lutheranizmus jellegzetes intézményei voltak. A reformáció évszázadában sváb földön Christoph württembergi herceg (1515-1568), elsősorban Johannes Brenz reformátor ösztönzésére, 13 egykori kolostort ún. „kolostor-iskolává” alakított át, ahol a lelkipásztori pályára készülő tehetséges gyerekeket készítették fel az egyetemi fokú teológiai stúdiumokra. Ezen új intézményekben elsősorban a „három szent nyelvet”, a hébert, a görögöt és a latint oktatták. Bengel a kétéves tanulmányi ciklusokban a görög-latin klasszikusok és egyéb előkészítő tárgyak mellett végigolvastatta a fiatalokkal a teljes görög Újszövetséget. A Denkendorfban eltöltött 28 év élete leghatékonyabb és leggyümölcsözőbb időszakának bizonyult. Noha szoros munkarendet követelt meg tőle az internátusi élet, tanítványai lelkigondozására sok időt szentelt, és széleskörű levelezést folytatott egykori tanítványaival, mégis ebben az időben írta meg legfontosabb műveit.

<sup>1</sup> Életét a TRE Bengel címszavának felhasználásával ismertetem. Itt bőséges irodalmat is lehet találni Bengel életével és munkásságával kapcsolatban.

Viszonylag későn kapott nagyobb hatáskört jelentő egyházi és világi tisztségeket: 54 évesen prelátnak lett Herbrechtingenben (Heidenheim mellett), majd Stuttgartban az egyházi ügyeket intéző konzisztórium tagjává nevezték ki. Hatvanévesen a mai fogalmainknak megfelelő országgyűlési képviselővé választják. A szelíd és mindig alázatot sugárzó tudós 65 évesen halt meg. Szellemi örökségét hat élő gyermeke és hűséges tanítványainak serege ápolta tovább. Nem véletlen, hogy a pietista tudós mintaképének tekintett személyét hamarosan legendák egész sora fonta körbe.

*Munkássága.* Bengel olyan lutheránus egyházban nőtt fel, amelyben az orthodoxia mellett már megjelentek a felvilágosodás teológiai irányvonalai is. Az orthodoxiával szemben soha nem ütött meg kritikus hangot. Egzisztenciális alapélménye a pietizmus volt, de nem vette át annak szélsőséges megnyilvánulásait. Nevelőapja, Spindler, separatista nézeteit első kézből ismerte, de nem követte annak radikális irányvonalát. Zinzendorf pietizmusát beszűkítőnek érezte, teológiai vitát is folytatott vele. A hallei pietizmus atyját, A.H. Franckét tisztelte, ismerte szigorú megtérési gyakorlatát, de azt sem alkalmazta lelkigondozói munkájában. Nyitott volt viszont a református föderális teológia üdvtörténeti szentírás-magyarázata iránt (Cocceius), de ezzel szemben megőrizte teológiai önállóságát. Teológiatörténetileg nézve Bengel három területen alkotott jelentőset: az Újszövetség autentikus görög szövegének meghatározása területén (görög nyelvű Újszövetség-kiadása), az újszövetségi exegézis területén (exegetikai kézikönyve, a Gnomon) és a Szentírás üdvtörténeti szemléletmódja területén.

*a./ Szövegkritikai munkássága.* Bengel már teológushallgató korában szembesült szövegkritikai problémákkal. Az addig általánosnak és mértékadónak tekintett Erasmus-féle, ún. „*Textus receptus*” mellett egyre-másra jelentek meg olyan bibliakiadások (pl. az angol John Fellé 1675-ben Oxfordban), amelyek szöveg tekintetében jelentősen eltértek az Erasmusétól. Mindez belső válságot idézett elő a fiatal teológushallgatóban, amelyre egyrészt imádságban, másrészt a lutheránus hitvallási iratok tanulmányozásával kereste a választ.<sup>2</sup> Csak ezután látott neki szövegkritikai alapelveinek kidolgozásához, amelyek alapján elkezdte szövegösszehasonlító munkáját. Az Újszövetség görög szövegének új kiadását 1734-ben jelentette meg első ízben.<sup>3</sup> Ez a kiadás nem a feldolgozott kéziratok nagy száma miatt lett jelentőssé (az akkori tudományos központoktól távol eső Dendendorfban ez lehetetlen is lett volna), hanem azon alapelvek és szabályok kidolgozása miatt, amelyek alapján az egyes szövegeket értékelte és csoportosította. Bengel ezen a területen úttörő munkát végzett. Megtartotta az addig használatban lévő *textus receptus*, de a szöveg alá rendelt *apparatus criticus*ban felsorolta a fontosabb szövegvariánsokat. A kritikai apparátus bevezetőjében szövegcsaládokba csoportosította e variánsokat, és meghatározta az eltérő szövegek olvasatainak máig használatos egyik fontos alapelvét: *proclivi lectioni praestat ardua*, azaz a „könnyű” olvasattal szemben előnyben kell részesíteni a nehezen érthető olvasatot. Kurt Aland, napjaink vezető görög Újszövetség-kiadásának szöveggondozója ezt mondja Bengellel kapcsolatban: „A szövegkritika leglényegesebb - és máig érvényes - alapelveit már Bengel megfogalmazta. A XVIII. században ezért őt illeti meg a palma”.

Érdekes aktualitást nyer Bengel szövegkritikai munkássága napjaink újszövetségi tudományában az amerikai evangélikálok követelése nyomán, akik újabban az ún. többségi- szöveg használata mellett törnek lándzsát. Ez a szövegtípus a középkori

<sup>2</sup> vö. E.Ludwig: Schriftverständniss und Schriftauslegung bei J. A. Bengel. Stuttgart, 1952, 77. l.

<sup>3</sup> A kiadásához nem sikerült hozzájutnom, leírását a TRE Bengel szócikke alapján adom.

görög-orthodox egyházban volt használatos, és a történelmi körülmények miatt a legtöbb fennmaradt kézirat ide tartozik. Lényegében a *textus receptusszal* megegyező újszövetségi görög szövegípusról van szó. Bengel már 270 évvel ezelőtt úgy döntött, hogy a történetileg korábbi kéziratoknak (Codex Vaticanus, Codex Sinaiticus) nagyobb értékük van a többségi, ám korban későbbi kéziratokkal szemben.<sup>4</sup>

b./ *Egzegetikai munkássága.* Bengel máig legnagyobb hatású műve a *Gnomon Novi Testamenti* (magyarul: „Újszövetségi útmutató” vagy „Újszövetség-magyarázó”), amely a teljes újszövetségi Szentírás folyamatos, összefüggő magyarázatát adja az egyes versekhez fűzött rövid magyarázó jegyzetek formájában (megjelent 1742-ben). Emellett német nyelven is készített ugyan egy magyarázatot a bibliolvasó gyülekezeti tagok számára, meggyőződése volt azonban, hogy a tudományos világ számára szükséges a latin nyelvű kommentár.<sup>5</sup> Ez a hatalmas mű 28 év — az 1713 és 1741 közötti, denkendorfi időszak — szorgalmas és fáradhatatlan munkájának betetőzése. Hihetetlen mennyiségű dogmatikai-etikai, filológiai, retorikai, ókortudományi és bibliai anyagot halmozott fel a szerző, és formált tömör, precíz, teológiaiilag mégis súlyos kommentárokká. A művet tanulmányozva kiderül, hogy Bengel nagy súlyt helyezett a stilisztikai-retorikai elemzésekre, nyilván abból a meggyőződésből kiindulva, hogy tartalom és forma elválaszthatatlan egymástól. (A mű végén az Újszövetségben előforduló klasszikus retorikai figurák és egyéb stílári eszközök listáját adja.) A Gnomon érdekes sajátossága, hogy az egzegetikai megjegyzések között gyakran áll egy-egy imádság. Ha figyelmesen olvassuk ezeket az imádságokat, láthatjuk, hogy ezek nem kegyes cífrázatok, hanem a magyarázatokból szervesen kinövő, sokszor a tartalmat összefoglaló Isten-dícséreték. Az imádságba torkolló egzegetikai munka Bengel teológiai munkamódszerének legszebb kifejeződése. A Gnomon-ban hatalmas lelki-szellemi, teológiai, kor- és vallástörténeti kincsek várnak ma is arra, hogy kiaknázzák, felszínre hozzák, felhasználják őket.

Egyébként különleges ökumenikus jelentőségre tett szert a Gnomon azzal, hogy John Wesley „Explanatory Notes upon the New Testament” (1755) c. művének alapját szolgált. Ez a mű a methodizmus egyik alapkönyvének számít.

c./ *Bengel üdvtörténeti szemléletmódja.* Az üdvtörténeti gondolkodásmód végighúzódik Bengel egész teológiáján. Ezzel magyarázható különös érdeklődése a Jelenések könyve iránt. Bengel számára a teljes Szentírás egységes egész, és csak mint egészet lehet értelmezni, tehát nem lehet belőle ún. „központi” témákat kiemelni és normaként a többi rész fölé emelni. Az Öszövetség az Újszövetség nélkül torzó, az Újszövetség az Öszövetség nélkül gyökértelen. Csak a vég felől lehet az egészet és azón együtt a kezdetet megvilágítani. Ezért van a Jelenések könyvének kitétetett helye a kánon egészen belül. Bengel a Szentírást „rendszernek” látja, „teljességnek”, melynek jelképe a gömb és a folyamatos vonal. A bibliai idők önmagukban nem segítik a megértést, összességükben azonban igen, mert folyamatos, összefüggő, arányos részekből álló idővonalat adnak, amely meg-

<sup>4</sup> Ld. a modernkori vitához D.A.Carson: *The King James Version Debate*. Grand Rapids, 1979. ; G.D.Fee: *The Majority Text and the Original Text of the New Testament*. In: *The Bible Translator*, 1980. 107-118.l.; J. van Bruggen: *The Ancient Text of the New Testament*. Winnipeg, 1976.

<sup>5</sup> A P. Staudel által gondozott 1887-es 8., latin nyelvű kiadást használtam, illetve C.F. Werner 1876-os német fordítását az Ev. Verlagsanstalt, Berlin 1959-es kiadásában. Ezúton is köszönetet mondok dr. Semsey Klára professzorasszonynak, aki a DRHE újszövetségi szeminárium kiadványából kölcsönadta a műveket.

felel az Isten bölcsességének. Így érthető, hogy ebben a rendszerben felbecsülhetetlen fontosságú és hasznosságú az Ószövetség. Minden idők végső célja ugyanis a Krisztus napja. A Biblia koherenciája az idő koherenciájából következik. Az „egész” tehát Bengelnél hermeneutikai elv: egy rész csak egy másik rész összefüggésében értelmezhető.

Ha ismerjük Bengelnek ezt a szemléletmódját, akkor értjük jól a vele kapcsolatban legfőbbször emlegetett 1836-os évet, amely szerinte a bibliai ezeréves birodalom kezdete lesz. A nyilvánvaló tévedés, azaz a millennium elmaradása nem diszkreditálja Bengel gondolkodását. Bengel legjelentősebb meglátásai egyikének tartotta azt a gondolatot, hogy Isten a történelem menetét periódusokban határozta meg. Ez a periódus 111 és 1/9 évig tart. Elképzelése szerint ugyanis, ha a Jel 13,18 híres 666-os számát a Jel 13,5 42 hónapjával és a Jel 20,2kk 1000-es számával kapcsolatba hozzuk, akkor közös nevezőként a 111 és 1/9-ed évet kapjuk, ami a történelem alapszáma. Ezen alapszám ismétlődésével, korszakról korszakra halad előre az emberiség történelme, és így ki lehet számítani az 1836-os esztendőt is, amikor az ezeréves birodalom korszaka elkezdődik. Ezen 6 az első ezer év kezdetét értette (a Jel 20,3 értelmében) és nem az ún. második millenniumot (Jel 20,4kk). Meggyőződése szerint Isten fénylő eszkatológiai események láncolatán át vezet el bennünket az örök üdvösségre.<sup>6</sup>

Összegzés. Bengel, minden nyitottsága ellenére is, a lutheránus orthodoxia követője. Mivel a racionalista bibliakritika (G.E. Lessing, J.J. Semler) még nem lépett teljes valóságában színre, az Írás emberi jellegét csupán formálisan, a szövegkritika felől értelmezte. Tudósi nagyságára jellemző, hogy méltó követője a pietista táboron belül sokáig nem akadt. Így nem is tudta a pietizmus a Bengeltől eltanulható differenciált bibliatudományi tevékenységgel ellensúlyozni a hamarosan megjelenő radikális bibliakritikát, hanem visszahúzódtott és védekező álláspontot foglalt el. Bengel élete és munkássága példamutató lehet ebben a tekintetben korunk számára. Eberhard Nestle 1893-ban írott szavai jól összefoglalják számunkra is Bengel tudományos munkásságának és tudósi magatartásának jelentőségét: „Ha majd tudásaink olyan kegyesek lesznek, mint Bengel, kegyeseink pedig olyan igazságra törekvőek, mint ő, akkor reménykedhetünk abban, hogy megoldódnak azon kérdéseink is, amelyek jelenleg egyházi és keresztyén életünket veszélyeztetik.”<sup>7</sup>

\*\*\*

### Scholz László

#### Fohász sötétségben

#### Kiváráásra

Bősz álmom riasztott fel éjfél-tájban:  
Meg-nem-történt gonosztságot fogott rám,  
Hogy elnyeljen mint ordító oroszlán.  
Atyám, a voltat se hagyj megbocsátlan!  
(Vö. 1Pt 5,8)

Görnyedezőket kiegyenesítesz?  
Sok a dolgod, Urunk, nagy Embermíves!  
Temérdek itt a testi-lelki görbedt,  
S mind esdve várja, hogy öledbe fölvedd!  
(Vö. Zsolt 146,8)

<sup>6</sup> Ld. Ehhez Bengel 1740-ben írott Erklärte Offenbarung Johannis, az 1741-ben megjelent Ordo Temporum c. műveit, valamint G. Sauter kiváló elemzését Bengel eszkatológiájával kapcsolatosan, Die Zahl als Schlüssel zur Welt. J.A. Bengels „prophetische” Zeitrechnung im Zusammenhang seiner Theologie. In: Ev. Theologie, 1966. 1-36.l.

<sup>7</sup> E. Nestle: Marginalien und Materialien. III: Bengel als Gelehrter. Ein Bild für unsere Tage. Tübingen, 1983. 85k.

Terry László

## Emlékmorzsák Ordass Lajossal kapcsolatban

A dán evangélikus lelkészek folyóirata 1957 őszén átvett egy cikket a Svensk Kyrkotidning nevű svéd lapból, egy svéd lelkész tollából, aki a svéd egyház kiküldöttjeként vett részt a minneapolis-i evangélikus világyűlésen. Ebből idézünk. (Præsteforeningens Blad 47. évf. 1957, 631.o.)

*Ordass Lajos kétségtelenül az a személy, akivel szemben a világyűlés résztvevői a legnagyobb szeretetet és a legnagyobb tiszteletet tanúsították. Van egy különleges «etikai egyensúlya», arcát békesség és nyugalom uralja, akkor is mikor olyan témákról van szó, amelyek számára fájdalmasak lehetnek. A nyugodt hang, amely észrevétlenül is aláhúzza mondanivalóját; a hihetetlen baráti tónus, amely lehetővé teszi, hogy a vele beszélők úgy érzik, csak az ő kedvükért van jelen; az alázatos és szolgáló lelkület; - mindez bizonyítja, hogy egy nagy keresztény személyiséggel van dolgunk. Mikor mások újszólva portékaként árulják bőrtömbben viselt szenvedésüket egy elismerő szóért, Ordass egész természetesen módon beszél róla, mintha az része lenne hitéletének, amint hogy az is. Mikor az ember átéli, hogy ez az ember egy minneapolis-i szállodai szobában egy álló órán át beszélget néhány svéd fiatalal, figyel mondanivalójukra és válaszol a kérdéseikre, akkor az a szoba evangéliumi atmoszférával telik meg. Tamija voltam, mikor egy sereg tapasztalt és kritikus újságíró felállva adott kifejezést megbecsülésének Ordassal szemben, s ez nem mindennapi dolog!*

*Amit Ordass mond, annak jelentősége van. A megnyitó ünnepségen mondott prédikációja mindjárt iránymutató volt az egész világyűlésnek. Egyike ő azon keveseknek, akiket hallottam Istenről és Isten erejéről beszélni a nélkül, hogy saját erejüket és jelentőségüket is előtérbe kerüljen.*

*Mikor egy sajtókonferencián az újságírók megkérdezték, mi vár rá mikor hazatér Magyarországra, azt mondta: «Én vállalom a felelősséget mindazért amit itt mondtam. És remélem, hogy vállalhatom a felelősséget azért is, amit Önök, uraim, mondanak és írnak.» Erre az újságírók spontán tapsal adtak kifejezést lojalitásuknak.*

*Karlfeldt [svéd költő, 1864-1931] azt mondta egyszer Karl Johánról [svéd és norvég király, 1918-44]: «ő önmagában királyi volt, s ez mindent elmond.» Ordass valahogy egyszerre olyan méltóságteljes és olyan közvetlen, hogy tisztsége és személye egységet alkot. Ezért lett ő sok ezer ember számára a világyűlés nagy személyes élménye.*

*Hogy Ordass Lajosnak nem mindig volt egyszerű megbirkóznia az amerikai újságírókkal az 1957-es minneapolis-i evangélikus világyűléssel kapcsolatban, arra egy példát mondott Vajta Vilmos egy (hangszalagra felvett) beszélgetésben 1989-ben.*

*Minneapolisban összehívták egy nap egy sajtókonferenciát. El lehet mondani, hogy az egész világsajtó érdeklődött a mártírpiüspök iránt, és nyilvánvaló volt, hogy az amerikai sajtónak az volt a reménye, hogy most alapos támaszt kapnak arra, hogyan is bántak el a kommuniztákkal az egyházakkal Kelet-Európában. De Ordass Lajos nekem előre megmondta már, újságírókkal, egyházi emberekkel és mindenki mással való beszélgetés előtt is: Én olyat nem mondom külföldön amit otthon nem tudok elmondani. Olyat elmondhatok, amit nem otthon kell elintézni.*

*Nos, a sajtókonferencián egy teremben 40-50 ember ült, - akkoriban még nem voltak százan újságírók egy lutheránus világyűlésen, - ott volt a TV, egy csomó amerikai újságíró, talán más újságírók is. Ordass Lajos nem értette olyan jól az amerikai angolt, hogy ő minden kérdést rögtön fel tudott volna fogni és rájuk azonnal angolul válaszolni, úgyhogy azt mondta: tilj ott mel-*

lettem és tolmácsolj ha kell. Az egyik TV-riporter akkor jött egy kérdéssel, már nem emlékszem, mire vonatkozott, de valami kényes kérdés lehetett. Erre Lajos bácsi odafordult hozzám és azt mondta: Nézd, Vilmos, mondd meg neki, hogy én erre nem válaszolok. No most jól emlékszem, hogy a kérdésben volt egy olyan angol szó, amit nem is értettem, én sem. Kénytelen voltam ott a közelben levő emberektől tolmácsolást kérni, aztán tolmácsoltam Lajos bácsinak a kérdést, és ő megismételte: Mondd meg neki, hogy ezt én így nem tudom megválaszolni. Ezt én ekkor mondtam meg az újságíróknak.

Én aztán láttam aznap este a TV-ben az adást. Mikor az eddig eljutott, akkor a riporter azt mondta: Nézzék kérem, itt van ez a kommunista országból jött püspök, nyilvánvaló, hogy ott suttognak egymással, nem akarják megmondani, hogy milyen a való helyzet, most leállítják, hogy hallgasson, ne mondjon el semmit. - Mi persze nem arról tanácskoztunk, hogy mit válaszoljon Lajos bácsi, hanem arról, hogy mit is kérdezett az újságíró. Ma már arra sem emlékszem, mi is volt a kérdés.

Ordass Lajost Minneapolisban nemcsak megértés, tisztelet és megbecsülés fogadta. Erre is mondott példát Vajta Vilmos ugyanebben a beszélgetésben.

Minneapolisban a Central Lutheran Church közelében van egy nagy sportszarnok, ahol a világggyűlést tartották. Ez előtt volt egy alkalommal egy, lényegében azt lehet mondani, hogy komolytalan tüntetés, Ordassra célozva «Communist Bishop» és hasonló táblákkal. Ezekkel a tüntetők azt akarták kifejezésre juttatni, hogy akik itt képviselik a Magyarországi Evangélikus Egyházat, azok tulajdonképpen egy kommunista állam képviselői. Ez röviddel a McCarthy'sta időszak után volt, nem tudom pontosan, hogy kik rendezték, talán valamilyen MacIntire-csoport [az International Council of Christian Churches nevű «ellen-ökuméné»), akik a «vasfüggöny» mögötti egyházak iránt érdeklődtek. Szegény tüntetők aligha rendelkeztek up to date információkkal.

Mivel Ordass Lajos fiatal korában Svédországban volt tanulmányúton, gyakran illeték őt a «magasegyházi» jelzővel. Vajta Vilmosnak volt erre vonatkozólag egy megfigyelése. 1947 tavaszán Ordass Lajossal együtt utazta be Finnországot, s erről az útról való beszámolójában mondta el a következőket a fent már idézett 1989-es beszélgetésben.

Együtt érkezünk Turkuba, s ott a finn érsek főtitkára fogadott bennünket. Ez a főtitkár nagyon magasegyházi valaki volt. Mikor Ordass Lajos amerikai útja után megint találkoztak, akkor Lajos bácsi már Amerikában kapott körgallérlját viselte, s a főtitkár nagy örömmel konstataálta, hogy magas körgallérral jár a püspök úr. De Lajos bácsi hamar lehűtötte, mondván: «Igen, ez nagyon praktikus dolog. Minden este meg lehet mosni és másnap reggel ugyanolyan tiszta mint előtte való nap volt...» A magasegyháziáshoz igazán semmi köze nem volt a körgallérnak.

A Lutheránus Világszövetség 1957-ben választott elnöke, Franklin C. Fry egyházi elnök, püspök, mondott el egy érdekes mozzanatot első találkozásukról, amely 1947-ben történt Dr. Fry irodájában. A beszélgetés közben Ordass Lajos elmondta, hogy a soproni teológiai fakultásnak az a szándéka, hogy a tiszteletbeli doktori címet ajándékozza neki. Fry erre «európai udvariassági szokást akart követni» és felállt, hogy állva köszönje meg a megtiszteltetést. Hogy Fry felállt, azt Ordass viszont úgy fogta fel, hogy vége van a kihallgatásnak, tehát ő is felállt, hogy elköszönjön és menjen. Úgy kellett magyarázkodniuk egymásnak, hogy ki mit gondolt azzal, hogy felállt. Ezzel illusztrálta Fry, milyen szerény és megnyerő módon képviselte Ordass az ő egyházát De ebből az első beszélgetésből olyan őszinte testvéri kapcsolat alakult ki, hogy Fry magával vitte Ordass mikor körútra indult egyházában, hogy körzeti évi közgyűléseken együtt vegyenek részt.

Hans Heinrich Schmid

## Levél Dóka Máriának Emlékek Dóka Zoltánról\*

Schwerzenbach, 2002.01.22.

Kedves Mária!

Arra kértél, hogy írjam le Édesapáddal, Dóka Zoltánnal kapcsolatos néhány emlékemet. Különösképpen azt, hogy milyen kapcsolatban volt a zürichi egyetemmel és annak teológiai fakultásával, amely Édesapának díszdoktori címet adományozott. Kérségednek szívesen teszek eleget.

Annak a háttérnek az érdekében, amely Dóka Zoltánnak Zürichhez és a neki 1990-ben díszdoktori címet adományozó zürichi egyetemmel való kapcsolata mögött volt, mondanivalómat kissé messzebről kell kezdenem. Dóka először testvére, Dóka Ottó közvetítésével került érintkezésbe Zürichhez, aki 1956-ban a forradalom után egyetemistaként menekült Svájcba. Mérnökként ma is ott él. Dóka Zoltánt testvére többször meghívta Zürichbe. Egyszer sem kapott kiutazási engedélyt, mert attól féltek, hogy kiinn marad. Káldy püspök először 1971-ben engedélyezte kiutazását, valószínűleg abban a reménységben, hogy nem tér vissza. Kapcsolatba került a zürichi teológiai fakultással, különösképpen az újszövetséges Eduard Schweizerrel, aki 1978-ban a fakultás dékánján keresztül meghívta Dókat, hogy nála doktoráljon. Ezt Káldy püspök nem engedélyezte. A második meghívást, amelyet 1979-ben akkori dékánként én magam küldtem el, Dóka elfogadhatta. Attól azonban eltoltatták, hogy disszertációt írjon. Közben 1976-ban megjelentethette Márk evangéliumáról írt kommentárját, amelynek szövegét a cenzúra számos tudomásom szerint több mint háromszáz helyen megváltoztatta. Kommentárja meg nem hamisított, autentikus kiadását csak 1996-ban publikálhatta.

Tudomásom szerint Dóka sohasem támadta Magyarország politikai rendszerét, de nem is ismerte el. Az evangéliumért szállt síkra, és az egyházvezetőség politikai együttműködése ellen tiltakozott. Vagy inkább: Dóka az ellen tiltakozott, hogy az egyházvezetőség az evangélium hamis értelmezése által teológiai alapot adjon az együttműködésnek, és ugyanakkor igazolja azt. Az egyházvezetőség jelszava a „diakóniai teológia” volt, amelynek éppen az volt a célja, hogy az állam politikai igényét és az annak megfelelő egyházi gyakorlatot igazolja.

Ennek a küzdelemnek kétség kívül az a Nyílt levél volt a tetőpontja, amelyet Dóka 1984-ben a Lutheránus Világszövetséghez intézett, és amelyben Káldynak az evangéliumot „diakóniai teológiává” alázó mesterkedését és „az egyház vezetésében gyakorolt teológiai terrorját” állította pellengérré. Káldy Isten művét az ember cselekedetével keverte össze, ami megengedhetetlen, és ami a reformátori teológia alapjait

\* Dr. H.H. Schmid professzornak, a zürichi egyetem volt rektorának Leutertné Dóka Mária lelkésznek írt levelét - a szerző engedélyével - abból az alkalomból közöljük, hogy Dóka Zoltán testvérünk két esztendővel ezelőtt - 2000. október 17-én - hunyt el. (A szerkesztő)



aknázza alá. Ugyanakkor Káldy püspök megkísérelte, hogy helyzetét önhatalmúlag erősítse, - minden eszközzel arra törekedett, hogy a Lutheránus Világszövetség elnöke legyen.

Dóka ezzel a levéllel nagy kockázatot vállalt. Jóllehet sok barát és lelkész társ állt mellette, de ezt nyíltan nem merték kijelenteni. Ebben a helyzetben látogattam meg Dókát, aki akkoriban Németországban tartózkodott. Egész éjszakán keresztül arról beszélgettünk, hogy visszatérjen-e Magyarországra vagy maradjon Nyugaton. Ő úgy döntött, hogy hazatér. Vissza kell mennie - végül is ezt mondta nekem -, mert barátait, harcostársait és családját nem hagyhatja magukra.

Az egyetem teológiai fakultása Dóka sorsát minden időben figyelemmel kísérte. Mélységesen tisztelte őt megvesztegethetetlenségéért, bátorságáért és az evangélium iránti rendíthetetlen hűségéért. Ezért a fakultás és az egyetem számára, amelynek akkoriban a rektora voltam, örömet és megtiszteltetést jelentett, hogy Dóka Zoltánnak 1990-ben a Zürichi Egyetem Akadémiai Napján a teológia tiszteletbeli doktora címet adományozhatta.

A laudáció szövege így hangzott:

A Zürichi Egyetem Teológiai Fakultása a teológia tiszteletbeli doktora címet adományozza a magyarországi, hévízgyörki Dóka Zoltán úrnak. Ezzel fejezi ki elismerését. Dóka Zoltán a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkésze és annak legjobb teológusa. Számos írásával, előadásával, Márk evangéliumáról írt kommentárjával és az Apostolok cselekedeti magyarázatának előmunkálataival hosszú éveken át ébren tartotta egyházának, szolgatársainak és egyháza gyülekezeteinek a lelkiismeretét. Az új magyar énekeskönyv kiadását példamutató módon segítette, énekszövegeket írt, és dallamokat is szerzett. Az evangéliumért munkálkodva és csak az evangéliumhoz kötődve, szolgálata szükségképpen szembeállította egyháza vezetőségével, amely az egyház számára a szocialista uralom alatt ideológiailag eltorzított, egységesített „diakóniai teológiát” tett kötelezővé. A hiteles, biblikus teológia mellett tántoríthatatlanul kitartott. Emiatt az egyházi vezetőség őt is és családját is szorongatott helyzetbe kényszerítette. Többek között kényszer-áthelyezéssel sújtották, és lehetetlenné tették számára, hogy hivatalos tudományos munkát folytasson. Annak érdekében, hogy egyházának lelkiileg fenyegető helyzetét a világegyház nyilvánossága elé tárja, a Lutheránus Világszövetség budapesti Nagygyűlése alkalmából 1984-ben emlékiratot jelentetett meg, amelynek nemzetközi visszhangja volt. Dóka lelkész hosszú évek óta kapcsolatot tartott a Zürichi Egyetem Teológiai Fakultásával; több zürichi tanulmányútján továbbképezte magát, és munkálkodását a tudományos vita számára hozzáférhetővé tette.

A Zürichi Egyetem Teológiai Fakultása Dóka lelkész úrnak a teológia tiszteletbeli doktora címet adományozza „személyes odaadásának elismeréseként, amellyel súlyos időkben megőrizte a teológia tekintélyét, továbbá hogy tudományos megalapozottsággal szólott hozzá hazája egyházának teológiai megnyilatkozásaihoz és gyakorlatához.”

Szívélyes üdvözléssel:

*H.H. Schmid*

Axel Hambraeus

## Kék kristálytál

A paplak gyermekei nem szerették apa finnöldi utazásait. Ha erről említést tettek anyjuknak, az mindig tudott valami magyarázatot, miért kell apának olyan sokat távol lennie. Beszélt nekik emberekről, akik messze északon, puszta tájakon élnek, és akik nagyon örülnek annak, ha valaki rájuk köszönt, és prédikál is nekik. Azt azonban édesanya sohasem mondotta, hogy gyermekeivel együtt ilyenkor ő is szorongást érez a szívében. Persze arról sem szólt, mennyire nyugtalanodik a sötét téli éjszakákon, amikor a hóvihár járhatatlanná és életveszélyessé teszi az utakat ott fenn a hegyszakadékok és a lápok között. Mert a pap sokszor járt sítalpon egymagában a finn udvarházak között, és mivel vakmerő is volt, gyakran komoly életveszélyben is forgott. De ezen mindig csak tréfálkozott.

Egy alkalommal a Middagsbergre tartott. Uvaadal lakosai a hegyrom felé kémleltek, mivel azt az üzenetet küldte, hogy arról érkezik majd iskolaépületükbe istentisztelet tartására. Még a finnek edzett sifutói számára sem volt játék ez a hegyi út. Az öregasszonyok hátán végigfutott a hideg, amikor sebes vágatásban látták a papot az egyik legveszedelmesebb lejtőn. De borzasztó is volt az, ami akkor történt. Látták, hogy a pap kétfelé szakadt. Egyik része fönnmaradt a szakadék szélén, a másik része tovább száguldott. Kis idő múlva aztán látják ám, hogy az utóbbi rész fölmászik a szakadék magaslatára, hogy az előbbi résszel egyesüljön, és aztán megint az egész pap folytassa az útját. Nem győzték bámulni, amint a gőzölgő patak völgyéből a domboldalon fölfelé kaptatva közeledett feléjük. Valami sérülést kerestek rajta, és anyanyelvükön nyílt szívvel meg is kérdezték:

— Mi történt veled, papunk, hiszen középen kettészakadtál!

— Ugyan — válaszolta kacagva a pap —, csupán a hátzszakom akadt fönn az egyik kiugrón!

Mivel a hátzszak nagy volt, a pap meg kicsi, nem csoda, hogy ilyen bolondot láttak. De mindmáig beszélnek még Uvaadalban arról az esetről, amikor kettészakadt a pap.

Otthon tréfálkozva mesélte el ezeket. Felesége azonban ébren virrasztotta át a hosszú, sötét téli éjszakákat, mindig azzal a szorongással, hogy talán most fekszik a férje valamelyik szakadékban. Ő is úgy volt, mint a gyermekei, — nem szerette apa finnöldi utazásait.

A kis paplakban valósággal hagyománnyá vált, hogy azokon az estéken, amikor apa Finnöldön járt, gombugrató játékot, — vagy amint a gyermekek nevezték — bolhaugratót játszanak. Egyszer erre került a sor, és azóta ez lett a szokás.

— Mivel töltjük el ezeket az estéket? — kérdezte egy alkalommal édesanya, amíg apa a síbundát gombolgatta.

Apa benyúlt a zsebébe, és kikotorászott abból egy csomagot, de meghagyta nekik, hogy addig ki ne nyissák, amíg el nem ment. Nagy volt az öröm, amikor anya kibontotta a csomagot. Piros, fényes papírdoboz volt, benne egész tömeg különböző színű csontgomb. Nagyon és kicsik. 5 volt benne egy szép esztergályozott fa tálacska. A nagy gombokkal bele kellett ugratni a tálba a kis gombokat. Csak úgy röpködtek a gombok!

— Éppen, mint a bolhák! — kiáltotta kicsi Mats —, pedig boldog feje sohasem látott még bolhát.

De a „bolhákat” a tálcस्कába terelgetni szinte lehetetlenség volt. Anyának egyszer-másszor sikerült, nagynéha Agnétának is, Göstának és Lisbetnek is, de a kicsi Matsnak sohasem.

— Nagyobb tál kellene ide — szólta Agnéta, mivel megsajnálta kisöccsét.

Anya a szekrényből előhozott egy kék kristálytálat. Puha posztódarabot terített az asztalra, arra állította a tálat. Most kellett volna látni a játékot! Vagy talán inkább halnani! Olyan csengés-bongás lett ebből, amelyhez hasonlót még nem hallottak. Különlegesen gyönyörű volt. Ki hitte volna, hogy egy kis kék kristálytálban ennyi muzsika legyen!? Mint valami kis muzsikáló doboz, különböző hangok csendültek aszerint, hol koppintották meg a kis gombok. A gyerekek élvezetének nem volt határa. Kicsi Mats hangosan ujjongott, valahányszor sikerül a „bolhát” a tálba ugratnia, és alig győzte sorját kívánni.

Mikor a játékban elfáradtak — hiszen egyszer még a legkedvesebb játék is véget ér —, anya egybegyűjtötte a gyermekeket apa szobájának kandallója köré. Úgy érezték ilyenkor, hogy apa is ott van közöttük. Anyának mesélnie kellett. Az első „bolhás” játék estéjén ugyan nem valami szokott mesét mondott. A kék tál muzsikája anyyira a fülükben csengett, hogy mindannyiukat fogva tartotta.

Kicsi Mats fölmászott anyja ölébe, átkarolta a nyakát, és úgy kérlelte:

— Anyuka! Meséld el, miért muzsikál olyan szépen a kék kristálytál?

Erre anya, ölében a kis Matsszal, apa könyvespolcához ment. Elővett egy szép bőrkötésű könyvet. A gyermekek mindannyian tudták, hogy ezt a könyvet apa attól a gyülekezettől kapta ajándékba, amelyből anya származik, és ahol olyan szép viseletben kárnak, amelyet néha ünnepnapon anya is hord. Ami anya most elmesélt, azt később sokszor újra el kellett mondania, ha apa finnöldi úton volt, és a kék tál gyönyörű muzsikája ott csengett a gyermekek fülében. Ilyenkor úgy néztek maguk elé, ahogyan csak gyermekek tudnak nézni. Így történt, hogy a legkedvesebb kincsük a kék tál lett. Gyermekeik emlékei legdrágábbja, amely megtanította őket a szerető szív áldozatos örömére is.

Anya kinyitotta a szép könyvet. A gyerekek látták, hogy rengeteg sok név van abba beleírva. Némelyik név szép szabályos írással volt bejegyezve, más mesterkélt művészettel, anyyira, hogy el sem lehetett olvasni. Mutatott anya egy olyan nevet is, amelyiknek a gazdája azzal szokott dicsekedni, hogy még senki el nem tudta olvasni. Erre mondta aztán Gösta, hogy így még a kicsi Mats is alá tudná írni a nevét. Némely sorban nem volt semmiféle név, csak valami különös jel. Ezt kézjegynek mondják — magyarázta anya. Akik ezeket ideírták, nagyon öreg emberek voltak. Vagy nem tanultak meg írni, vagy már elfelejtették a tudományukat. A régi kézjegyeket azonban le tudták rajzolni. Ezt vésték minden szerszámukba, fatálba, rokkába, gereblyébe, baltanyélbe, kaszába, sőt még a szépen festett templomi szánkókba is.

De hát miért írták bele ezek az emberek a nevüket a szép „bőrkönyvbe”?

Anya elmesélte.

Amikor apa a nagy dalai gyülekezettől elbúcsúzott, az emberek ajándékot akartak adni neki. Apa akkor készült megházasodni, és saját fészket rakni. S mindannyian tudták, hogy szegény pap. Mert apa soha semmit sem tartott meg magának, hanem mindent odaadott a szegény embereknek. Az emberek azt akarták, hogy rendes lakása legyen ne-

ki is, fiatal feleségének is, ezért gyűjtőíveket köröztek az egész gyülekezetben. Senki sem adhatott egy koronánál többet. Kevesebbet lehetett adni. Amennyit tetszett. Minden adakozó ráírhatta a nevét a gyűjtőívre. Amikor elkészültek a gyűjtéssel, összefogták a gyűjtőíveket, és bekötötték ebbe a szép bőrbé. Bengt festő még szép díszítéssel is cifrázta.

— Ezer koronánál is több gyűlt egybe — mondotta Agnéta, aki már korábban is halotta a történetet.

— Úgy van — mondotta anya, és elpirult, éppen úgy, mint akkor is, amikor mint fiatalasszony ott állt érje oldalán, és az öreg esperes átadta nekik a nagy pénzajándékot meg a szép könyvet.

— A tálat azonban apa nem akkor kapta — szolt közbe Lizbet, aki ugyancsak halotta már a történetet.

— A tálat Smaalandtól kapta — toldotta meg Gösta.

— Smaalandnak csak fél lába volt — fontoskodott Mats. A történetet tehát ő is ismerte.

— És csak fél szeme — egészítette ki Lizbet.

És akkor anya Smaalandról mesélt.

Béres volt egy nagybirtokon. Gazdag Olle birtokán. Ő volt a gyülekezet leggazdagabb földbirtokosa. Igen tekintélyes férfi. Gazdag Olle úgy érezte, hogy azt a gyűjtést rosszul rendezték. Miért lehetett legföljebb csak egy koronát adni? Ő bizonytalanságot is adott volna, sőt még az sem került volna megerőltetésébe, hogyha egymaga adott volna annyit, mint az egész gyülekezet együttvéve. Gazdag Olle is megadta hát az egy koronát, sőt felesége és itthon vagy távol lévő gyermekei után is adott egy-egy koronát. Azonban arra nem volt hajlandó, hogy a gyűjtőívet a konyhába is kiküldje a cselédnőkhöz vagy Smaalandnak az istállóba.

Így történt aztán, hogy amikor Smaaland az egyik napon érdeklődött, hogy vajon gyűjtőívet mikor hozzák el a nagybirtokra, hogy ő is aláírhasa és odaadhassa a koronáját, lesújtó választ kapott. Egész héten emésztődött emiatt. A hét végén azonban fölkereste azt az embert, aki a gyűjtést irányította. Kitént, hogy a gyűjtést már lezárták, és az ívek is a könyvkötőnél voltak. Smaaland tehát hazasántikált falában, zsebében a zsebkendő sarkába kötött koronával.

Történt azonban valami Smaalanddal az egyik napon. Gazdag Olle keresztelőre hívta meg a papot. A pap, mielőtt hazaindult a keresztelési lakomáról, bekukkantott a béreskamrába. Vasárnap este volt. Smaaland a tűzhely mellett ült, amint az már szokása volt vasárnap esteken. Pipáját szívogatta. A pap belépett és leült melléje. Pipára gyújtott ő is. Elbeszélgettek. Rávette Smaalandot, hogy meséljen valamit az életéből. Egész különös dolgokról esett szó. Szálltak az órák, és éjfél is lett, mire a pap útnak indult hazafelé. Tűzhelyben, pipában is kihamvadt a tűz. Kezdetben Smaalandról beszélgettek. Onnan származott a béres. Azt a tájszólást is beszélte, így ragadt rajta mostani neve is. Mire a beszélgetést befejezték, már a mennyről folyt a szó. Amikor a pap hazaindult, megszorította a béres kezét, és így szolt:

— Valahányszor téged látlak, mindig a mennyre kell gondolnom.

Smaaland sose hitte volna, hogy valakinek öröla a menny juthat az eszébe. Meg is kérdezte:

— Miért?

— Ahányszor a falábadat látom — szolt a pap — arra gondolok, amit Ézsaiás mond a mennyről: „Akkor a sánta ugrándozik, mint a szarvas”.

Ezzel indult is.

Smaaland azonban úgy érezte, hogy kamrájában fény gyulladt ki. Olyan világos lett minden, mintha más világba került volna. Úgy aludt el ezen az esten Smaaland, hogy elmondott egy zsoltárverset, amelyet kiskorában az édesanyja szokott esténként énekelni:

Reám borul az éjjel,  
De bíztatnak reménnyel  
Ott fenn a csillagok,  
Hogy engem is a mennybe  
Felvisz az Úr kegyelme,  
Ha a földtől megválhatok.

Így történt aztán, hogy Smaaland egész szívvel ragaszkodott a fiatal paphoz. Nemcsak azért, mert megtisztelte azzal, hogy a gazdag ember bőven megrakott asztalától bejött az ő béreskamrájába, és a tűzhely mellett elszívott vele együtt egy pipát, hanem azért is, mert mondott neki valamit a mennyről, amitől világossá lett az éjjel és könnyű a fáradtságos vándorút.

Egy napon aztán Smaaland az ékszerész boltjában állt, és megkérdezte, mibe kerül az a kék tál, amely olyan szépen ragyog a kirakatban. Kisült, hogy tízszer olyan nagy az ára, mint amennyire Smaaland magában becsülgette. Azonban szemrebbenés nélkül mondta:

— Emellett döntök! — Mert így szokták ezt talán mondani az előkelő vásárlók.

Erre Smaaland elment a takaréka, betétkönyvéből valóságos vagyont vett ki, és megvette a tálát. Egyenesen a paplak felé tartott vele.

— Kimaradtam a gyűjtésből — szöjt —, de fogadja el tisztelendő úr ezt a kis tálát annak az estének az emlékére, amelyen kamrámban ült, és a mennyről beszélt nekem. Kristályból való emléket akartam adni, mert a Bibliában szó van arról, hogy kristály a mennyben is van.

Mire anya bevégezte a mesét, a kandallóban kihamvadt a tűz. Kicsi Mats az anyja nyakát átkarolva el is aludt. Gösta azonban — a kis filozófus — nagy komolyan megszólalt:

— Nem csoda, hogy az a tál olyan szépen muzsikál.

*(Svédből fordította: Ordass Lajos)*

### Scholz László

#### Hitek

Hiszek, de csak a vak hihetetlenben,  
Mondhatná bárki s ne mondd, hogy hitetlen.  
Az erős hit sem másban hisz, csak abban,  
Mi lélegzetelállító, hallatlan.

Isó Dorottya

## „Visszaemlékezem a régi napokra”

(Zsolt 143,5)

*(Gondolatok az Isten embere című könyv megjelenése kapcsán\*)*

Gyökértelen az az ember, aki nem tud vagy nem akar emlékezni, és gyökértelenné válik az az ember, akitől elveszik múltja ismeretét, az emlékezés lehetőségét, vagy akinek hazug történelmet, meghamisított múltbéli valóságot ültetnek fejébe.

S ó, jaj! A gyökértelenségnek hamar nyomai vannak. Elszárad a termékeny ág: elhal az ősök tisztelete, a jóízű büszkeség hősök, példaképek emléke fölött, a közös gyász szenvedések, szorongatások áldozataiért, s elvész a tudat, hogy egyek vagyunk, egymáshoz tartozunk, mert közös a múltunk, közösek az emlékeink. Így építeni azonban a jövőt nem több annál a hiú ábrándnál, mintha a gyökér nélküli elszáradt ágtól várnánk, hogy virágba boruljon vagy termést hozzon.

Az Ószövetség népe még jól tudta ezt, és tudja mind a mai napig: „Mózes ezt mondta a népnek: Megemlékezzél erről a napról, amelyen kijöttél Egyiptomból, a szolgaság házából...”. (2Móz 13,3) A zoltáros pedig vigaszt kereső bánatos perceiben így sóhajt Urához: „Visszaemlékezem a régi napokra, végiggondolom minden tettetted.” (Zsolt 143,5) A zoltáros számára vigasztalást, új erőt, meggyökeresedést jelent a történelemben felismert isteni cselekvés.

Gyökértelen a népünk, s benne gyökértelen evangélikus egyházunk is. Elvették tőlünk a múltat, meghamisították a valóságot.

S ó, jaj! Ma van, aki nem akar emlékezni. Van, aki nem akarja feltárni a múltat. Nem akar jóízű büszkeséggel fejet hajtani az ősök, a példaképek előtt, s nem akar közös gyásszal emlékezni az szenvedést, szorongatást vállalt áldozatokra. Van, aki nem akarja tudni a tiszta igazságot, s van, akinek már nem érték mindaz, melyeket korábban szent tisztelettel illettek az ősök.

Van, aki szemében Luther egy megkövesedett, idejétmúlt múmia csupán, a lutheri hagyomány egy túlhaladott, kevesek által képviselt konzervatív kegyességi irányzat, a lutheri teológia pedig legfeljebb csak az egyik tájékozódási pont egyházunk gondolkodásában.

Szükségünk van az ószövetségi hangra, mely parancsolja a visszatekintést, a múlt tiszta és igaz felelevenítését és vállalását Isten ígéje fényében való értékelését és a múlt szereplőinek e fényben való megmérettetését!

Istennek legyen hála! Már tisztul múltunk zavaros tükrű vize. Vannak, akik meghallva a parancsot, elszánják magukat a múlt feltárására. Pedig rendkívüli elszántságot, kitartást és áldozatvállalást jelent ez. Csak ők tudhatják, mennyi kutatómunka kell hozzá, mennyi idő és energia és pénz.

Fáradásuk eredményeképpen azonban vannak már Ordass kötetek, és vannak lelkesek pályáját felvázoló riportkönyveink. A legújabb publikáció pedig Túróczy Zoltán püspök életútját és igehirdetéseit tárja eléink.

\* Isten embere - Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893-1971), I. kötet Életút és dokumentumok; II. kötet Igehirdetések és visszaemlékezések, MEVISZ Budapest, 2002.

Különleges a módszer, mellyel a kötet szerkesztői bevezetni kívánják olvasóikat a püspök életébe és a körülötte zajló történelmi eseményekbe.

Dokumentumokat kapunk. Összeválogatott, sorrendbe állított, tárgyilagosan megfogalmazott hivatalos leveleket, jegyzőkönyveket, bírósági határozatokat, végzéseket, püspöki székfoglalókat, jelentéseket és beépített ügynökök fölöttesüknek tett beszámolóit.

A szerkesztők célja e gyűjteménnyel minden bizonnyal a tárgyilagosság és ahogy vallják is az, hogy az olvasó maga lássa meg az összefüggéseket, és alkossa meg önállóan a véleményét.

Valóban: szinte „nyomozóvá” lép elő az ember a könyv olvasása közben. Kérdéseket tesz fel, és keresi rá a válaszokat. Olykor megtalálja, olykor a kérdés kérdés marad, olykor pedig ott marad a válaszban a ‘talán’ is. A következő kérdések, úgy gondolom, valamennyi olvasóban megfogalmazódnak:

Miért állították Túróczy Zoltánt bíróság elé? Számomra a per irataiból egyértelműnek látszik: nem volt ő más, mint bűnbak, akit háborús uszítással lehetett vádolni. Elszorul a szív és megremeg a kéz, hogy Túróczy Zoltán ügye mögött már akkor ott tornyosult a szovjet nagyhatalom, a felszabadítás és felszabadulás álarcában befurakodó új diktatúra.

Miért vállalta Túróczy mégis a Dunántúli püspöki tisztelet, amikor 1948. április 1-jén még ő maga tartja elképezhetőnek a váltást, november 4-én pedig búcsúzik a Tiszai kerület-től?! De a kérdés kérdés marad. Magyarázatot a dokumentumok nem tartalmaznak.

Mi készítette Túróczyt az Ordasdtól eltérő magatartásra? Megtalált válaszom ‘talán’-nal kezdődik: az elő és virágzó evangelizáció. Túróczy úgy láthatta: az igehirdetésért, az evangelizációért érdemes áldozatot hozni. Odaadni akár az iskolákat is. Megválasztani akár az állam által diktált embereket is egyházi funkciókba. Arról pedig a tárgyilagos dokumentumok nem szólnak, nem szólhatnak, hogy hogyan tekinthetett vissza erre az évre maga a püspök később, amikor az evangelizációk megszűntek, az igehirdetés pedig a diakóniai teológia foglyává vált?!

Bevallom, nem történész lévén, alkalmanként hiányzott a körülötte zajló eseményekről önálló véleményt alkotó ember, mert a dokumentumok, akták és jelentések, hivatalos levelek és jegyzőkönyvek inkább elrejtik az ember ezen arcát, mintsem, hogy fényt vetítenének rá. Talán ezért is született meg a ‘Visszaemlékezések’ rész: az ember Túróczy megláttatására!

Istennek legyen hála! Múltunk tisztuló vizének tükrén kirajzolódnak emberi arcok vonalai. Embereké, akik megálltak a múlt körülményei közepette. Embereké, akiknek életük az Ige fényével bevilágítva is valami maradandót, követendő, példaértékűt hordoz. Embereké, akiknek múltban megfogalmazott gondolatai közül nem egy, ma is megfontolandó és átgondolandó. Embereké, akiknek magatartása és véleménye bátran követhető a jövőben is.

Az arcok között ott van Túróczy Zoltán arca is. Túróczy Zoltáné, az igehirdetőé. Kegyelem, ha valaki úgy tudja megszólaltatni Isten igéjét, hogy a hallgatóság 10-20-30 év múlva is vissza tudja idézni a hallottakat. Kegyelem, ha az igehirdető száján megszólaló ige sok év múltán leírva is élő és ható marad.

Ő ebben a kegyelemben hirdette az igét.

Mi lehetett a titka? Úgy gondolom az, amit igehirdetése elemzője így fogalmaz meg: „Túróczy Zoltán igehirdetése... biblikusak, lutheriek és nyitottak a jelenre”. (627. o.) Mélyen merít az Ige tiszta forrásából, hűen ragaszkodik hitvallási iratainkhoz, és aktuálisan szól a templomban ülo gyülekezethez.

Van tanulnivalónk Túróczy Zoltántól, az igehirdetőtől! Van tanulnivalónk, amikor sokszor csak a felszín kapargatja igehirdetésünk. Van tanulnivalónk, amikor az etikától tovább nem látunk az igehirdetésben; s amikor az ige ugródeszkájáról induló anekdotázásban merül ki igehirdetésünk. Van tanulnivalónk a modernkedő, világias, s a lutheri örökségünket sárba tipró igehirdetéseinkkel.

Biblikusan, lutherien, aktuálisan. Ez Túróczy Zoltán titka és a mi jövőnk.

Figyelem lelkipogondozói alkatát. Ahogyan megszólal, tanácsol és int - nem hízeleg senkinek, de testvéri szeretettel válaszol; nem vigasztal, amikor Isten igéje elmarasztal, és nem tesz engedményeket az ige rovására, még ha azzal ő maga kedvesebb is lenne a másik fél szemében. Lelkipásztori leveleiben is igehirdető ő, a tisztán hirdetett ige hűségese szolgálja.

Maguk a levelek pedig a gyűjteményes kötet legszebb gyöngyszemeiként tanúskodnak a lelkipáztorkodás egyetlen igaz irányvonaláról.

Ugyanabba a gödörbe csak az az ember esik másodszer bele, aki elfelejti, hogy ott gödör van. Ugyanabba a történelmi tévedésbe, csapdába csak az a nép, egyház kerül bele még egyszer vagy többször, aki nem emlékszik múltjára, aki fennén hirdeti: nem kell a múltra figyelniük, mert az fölösleges energiákat és időt vesz el tőlünk a jövő feladatainak megoldásától.

Figyelniük kellene tehát Túróczy Zoltánnak a következő gondolatára: „Keresztységünknek nem egy láthatatlan és délibábot kergető utópiák megfoghatatlanságába lévő egyházfogalmon kell fölépülnie, hanem konkrét hitvallási alapon. A hitvallások nem csupán történelmi emlékek, melyek előttünk járt ősök hittudatának tartalmát rögzítették meg számunkra, hanem kötelező normák - amelyek, amíg az evangélikus egyházhoz tartozunk - számunkra feltétlenül kötelezők.” (432.o.) Hiszen ha figyelniük, nem kerülné sor arra, hogy valaki fennén hirdesse a hitvallásokkal össze nem egyeztethető gondolkodását evangélikus egyházunkban.

Segítségünkre lehetne a hitoktatás feladatainak és súlypontjainak meghatározásában, ha megszívlelnék: „az iskola evangélikus jellegének kérdését nem oldja meg a tanterv és tananyagbeosztás, csak a pedagógus személyisége, az azonban mindig meg tudja oldani”. (436.o)

S ha minden tisztviselő, presbiter, lelkész, felügyelő, esperes, püspök így tudna tekinteni az önmaga által betöltött szolgálatra: „a protestáns püspököt sohasem állásának tekintélye tette tekintéllyé, hanem inkább személyiségének súlya”, (441.o) akkor talán csökkennének a presztízs harcok, a hatalmi törekvések, a törtéteések és a karrierizmus kicsiny egyházunk berkein belül.

Emlékezzünk: ugyanabba a gödörbe csak a múltját feledő ember, nép, egyház esik bele még egyszer!

Van már, amire emlékezni tudunk! Születnek visszatekintések, melyek a múlt tiszta és igaz, Isten igéje fényében való felelevenítését és értékelését vállalják. Vannak példaképek is, akik e fényben megmértettek és értékesnek bizonyultak.

Halljuk hát az Ószövetség szavát: Emlékezz!

Halljuk hát az Isten parancsát: „Tanítsátok meg ezeket a fiaitoknak is, beszélj róluk, ha otthon vagy, és ha az úton jársz, ha lefekszel és ha felkelsz!” (5Móz 11,19)



## Zusammenfassung

Unsere Herbstnummer beginnt mit der Predigt von László Kovács, die an dem Gedenkgottesdienst beim Grab des Bischofs zu hören war. Vor 50 Jahren ist Oszkár Budaker, der ehemalige Theologieprofessor und Pfarrer zu Sopron gestorben. An ihn erinnernd und gleichzeitig anlässlich des Reformationsfeiertages bringen wir eine Reformationspredigt von ihm.

Danach sind drei Studien zu lesen. Der Vortrag von Antal Véghelyi will uns nachdenken lassen, was wir mit Luther zu tun haben, bzw. ob wir mit ihm überhaupt noch zu tun haben. Sándor Magassy Sen. berichtet über seine Forschungen im Zusammenhang des kirchlichen Namensregisters. Elemér Sulyok OSB untersucht die theologische Botschaft der sechstägigen Schöpfungsgeschichte aufgrund Gen 1.

In unserem Erinnerungsteil schreibt Gábor Vladár, der ref. Neutestamentler über die Aktualität der Tätigkeit des vor 250 Jahren verstorbenen J.A. Bengels. László Terray ruft in seinem Artikel einige Erinnerungen über Bischof Ordass wach. Rektor i.R. H.H. Schmid berichtet in seinem Brief an Mária Dóka über seine Erinnerungen in Verbindung mit Bruder Zoltán Dóka.

Auch in dieser Nummer ist eine Erzählung von Axel Hambræus (übersetzt von Lajos Ordass) und eine Auswahl aus den neueren kurzen Gedichten von László Scholz zu lesen.

Zuletzt wird die Gedanken erweckende Darstellung von Dorottya Isó veröffentlicht über das zweibändige Werk vom Leben und Dienst des Bischofs Zoltán Túróczy.

## Summary

Our fall issue opens with the sermon of László Kovács that he gave by the grave of bishop Ordass on the memorial service. Oszkár Budaker, the late teacher of Theology and priest in Sopron died 50 years ago. We commemorate him and celebrate the Reformation with a festive sermon from him on this occasion.

This is followed by three studies. Antal Véghelyi's lecture wants us to think over what we have – if anything – to do with Luther. Sándor Magassy senior gives account of his research on creating the church register. Finally, Elemér Sulyok OSB examines the theological message of the six-day Creation on the basis of Gen. 1.

In our Commemoration column Gábor Vladár Calvinist professor of New Testament talks about how the work of J. A. Bengel who died 250 years ago is of concern today. László Terray recalls memories concerning bishop Ordass. H. H. Schmid retired rector in Zurich gives an account of his memories of our brother Zoltán Dóka.

This issue also brings a short story written by Axel Hambræus and translated by Lajos Ordass and some of the newest quatrains from László Scholz.

Our issue ends with the thought-provoking review of Dorottya Isó about the thick two-volume work that elaborates the life and service of bishop Zoltán Túróczy.

## E SZÁMUNK SZERZŐI

+ <i>Budaker Oszkár</i> lelkész	Sopron
+ <i>Axel Hambraeus</i> lelkész, író	Orsa (Svédország)
<i>Isó Dorottya</i> lelkész	Veszprém
<i>Kovács László</i> lelkész	Dunakeszi
<i>Id. Magassy Sándor</i> ny. lelkész	Sikátor
<i>Dr. Hans Heinrich Schmid</i> prof. ny. egyet. rektor	Zürich (Svájc)
<i>D. Scholz László</i> ny. lelkész	Budapest
<i>Dr. Sulyok Elemér</i> OSB főisk. tanár	Pannonhalma
<i>D. Terray László</i> ny. lelkész	Råde (Norvégia)
<i>Véghelyi Antal</i> lelkész, levéltáros	Budapest
<i>Dr. Vladár Gábor</i> ref. lelkész, teol. dékán	Sopron / Pápa

\*\*\*

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

<i>Ordass L.:</i> A keresztfa tövében, Nagyheti áhítatok	150,-
<i>Ordass L.:</i> Vádirat, Korrajz	40,-
<i>Ordass L.:</i> Jó hír a szenvedőknek, Prédikációk	400,-
<i>Ordass L.:</i> Akikkel az Úton találkoztam	400,-
<i>Ordass L.:</i> Útravaló az év minden napjára	1.190,-
<i>Ordass L.:</i> Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
<i>Ordass-Lyngar:</i> A fáklya, Ifjúsági áhítatoskönyv	300,-
<i>Terray L.:</i> Nem tehetett mást, Ordass Lajos életútja	150,-
<i>Scholz L.:</i> Tisztítsd meg szívedet	100,-
<i>Scholz L.:</i> Két sugárzó igazgyöngy, Írásmagyarázat	150,-
<i>Ritter-Tekus:</i> A lelkipásztor imádsága	100,-
<i>Sólyom J.:</i> Hiszem-tudom, Bevezetés az egyház tanításába	280,-
<i>Boleratzky L.:</i> Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
<i>Luther M.:</i> 14 vigasztaló kép	160,-
<i>Botta I.:</i> Dévai Mátyás, a magyar Luther	120,-
<i>Vajta V.:</i> Hit és élet összecsengése	40,-
<i>Jung E.:</i> Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát?	300,-
<i>Böröcz S.:</i> Kiáltás a mélyből	800,-
<i>Maróthy J.:</i> Szegények szíve, Novellák	500,-
<i>Kendeh-Newman:</i> Jöjj Jézushoz! Evangélizáló füzet	100,-
<i>Dóka Z.:</i> Márk evangéliuma, Kommentár	1.500,-
<i>Rözse I.:</i> A halál árnyékának völgyében	500,-
<i>Boleratzky L.:</i> A miskolci evangélikus jogakadémia	40,-
<i>Boleratzky L.:</i> A miskolci jogakadémia tanárai	200,-
<i>Boleratzky L.:</i> Evangélikus egyházjog I.+II. r.	1.300,-
<i>Scholz L.:</i> Elveszett és megtaláltatott	130,-
<i>Kaj Munk:</i> Három dráma	600,-

A Keresztyén Igazság évi előfizetési díja 1000,- Ft + postaköltség.

Külföldre 8 €. Egy szám ára 250,- Ft.

Folyóiratunk és kiadványaink megrendelhetők:

Ordass Lajos Baráti Kör

1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 1163 Budapest, Bodnár u. 29.